

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

2002 metai

2

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2002

2

VILNIUS 2004

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2002

2

VILNIUS 2004

UDK 947.45
Li 237

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS

Vytauto Didžiojo universitetas

Alfonsas EIDINTAS

Vilniaus universitetas

Zigmantas KIAUPA (pirmininkas)

Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ

Lietuvos istorijos institutas

Bronius MAKASKAS

Lenkijos MA Istorijos institutas

Jolita MULEVIČIŪTĖ

Kultūros, filosofijos ir meno institutas

Edmundas RIMŠA

Lietuvos istorijos institutas

Jolita SARCEVIČIENĖ (sekretorė)

Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS

Milersvilio universitetas

Redakcinės kolegijos adresas:

Kražių g. 5, 2001 Vilnius

<http://www.istorija.lt>

ISSN 0202-3342

© Lietuvos istorijos institutas, 2004

© Straipsnių autoriai, 2004

RECENZIJOS, ANOTACIJOS

Marius S i r u t a v i č i u s. **Karo belaisviai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVI a. pirmojoje pusėje.** Vilnius: Vilniaus knyga, 2002. 95 p.

Lietuvos istoriografijoje beveik netirtai temai skirta monografija rodo, kad rimtas „siauros“ problemos nagrinėjimas gali būti naudingas, įdomus ir savo rezultatais svarbus įvairias sritis tiriantiems istorikams ar tiesiog istorija besidomintiems žmonėms. Ši monografija praturtina kol kas dar ne itin gausius Lietuvos socialinės istorijos tyrimus. Turint prieš akis pavieniams didikams, miestiečių elitui ar bajorijai skirtas monografijas, galima konstatuoti, kad ir tokios marginalinės grupės kaip karo belaisviai tyrimo rezultatai suteikia įdomių bruožų juos „priglaudusios“ visuomenės portretui. Darbo struktūra tradicinė: po įvado, šaltinių ir literatūros aptarimo einantis medžiagos dėstymas baigiamas išvadomis, santrauka anglų kalba, šaltinių, literatūros ir iliustracijų sąrašais. Netradiciškai trūksta rodyklių.

Knygoje daugiausia dėmesio skiriama rusų ir kiek mažiau totorių belaisviams. Belaisvių problematika aiškinama nuo „disciplininių“ priemonių taikymo iki tarpvalstybinių santykių reguliavimo. Reikia sutikti su autoriaus išvadomis apie diferencijuotą požiūrį į karo belaisvius. Vertingesniems kilmingiems belaisviams būdavo skiriama rimtesnė apsauga ir sudaromos geresnės išlikimo sąlygos. Įdomi išvada apie didesnę tų belaisvių vertę, kurie patekdavo į nelaisvę po didžiųjų mūšių (p. 19–20, 61). Ypač vertinga laikyčiau išvadą apie skirtingą rusų ir totorių belaisvių likimą LDK. Pirmieji, būdami iš esmės politiniais įkaitais, savo gyvenimą dažniausiai pabaigdavo grandinėse, o totoriai neretai papildydavo vietinių LDK totorių gretas (p. 54–55, 65, 67–70).

Autorius, savo tyrimų srities pionierius, turėjo žengti dar beveik nepramintais takais, todėl gerai suprantamas jo didesnis atsargumas reiškiant savo nuomonę. Tai, manau, ne visada naudinga. Suprantama, kad šaltinių fragmentiškumas neleidžia vienareikšmiškai atsakyti į kai kuriuos ar net ir daugelį klausimų. Tokiais atvejais nebūtų pakenkę pateikti kelias galimas alternatyvas, kurių didesnę ar mažesnę

pagrįstumą galėtų išaiškinti tolesni tyrimai. Manychiau, kad perdedamas ekonominės naudos motyvas panaudojant belaisvius darbams (p. 23, 63–65, 72). Galbūt ne vien, ar ne tiek pelno siekis, kiek ir elementarus jų išlaikymo naštos mažinimo motyvas galėjo būti bent dalies belaisvių „įdarbinimo“ priežastis. Autorius pastebi labai įdomius atvejus, kai patys maskvėnai atvykdavo į Vilnių ar Švenčionis ir pasirinkdavo belaisvio dalį (p. 21–22). Bandytas paaiškinti tokį žingsnį baime dėl smurtinės mirties nuo vietinių rankos nevisiškai įtikina (juk jiems kažkaip pavyko nusigauti iki pat LDK sostinės). Spėčiau, kad tokiems rusams nelaisvė Lietuvoje galbūt buvo mielesnė negu privaloma ir sunki tarnyba Rusijos valdovui. Tikėtina, kad tam tikrais atvejais nelaisvė su duonos pluta ir stogu virš galvos galėjo būti pradinė šių rusų integracijos į LDK visuomenę grandis. Gali būti ir taip, kad tokie „keisti“ žingsniai yra susiję ir su „keistu“ Maskvos valdovo instrukcijų punktu, skatinančiu belaisvius po jų kalinimo sąlygų pagerinimo nebėgti iš nelaisvės, bet ir toliau likti LDK (p. 27). Mažai tikėtina, kad Rusijos valdovui būtų rūpėjęs jo valdinių likimas „humaniškais“ sumetimais. Gali būti, kad jam kur kas svarbesnės buvo jų kaip galimų šnipų paslaugos, nes, kaip visai teisingai pastebi autorius, mažėjanti izoliacija reišė didesnę komunikaciją su išoriniu pasauliu (p. 27). Žinoma, tokios spėlionės gali ir nepasitvirtinti, tačiau jos rodo, kad ši knyga gali provokuoti mintį, žadinti smalsumą.

Kiekvieno istorinio veikalo vertė dažniausiai priklauso nuo jo autoriaus sugebėjimo dirbti su šaltiniais. Kalbant apie recenzuojamą veikalą nekyla abejonių dėl jo autoriaus kompetencijos ir rimto pasirėngimo. Aptikau tik vieną įtarimą keliančią vietą per visus 70 puslapių. Man keistai nuskambėjo mintis apie tai, kad „belaisvių saugojimas – samdinių iš Europos reikalas“ (p. 25). Galbūt aš ir klystu, tačiau Gardino totorių pasiaiškinimas apie jų nenorą prižiūrėti belaisvius, mano supratimu, nereiškia, kad juos prižiūri samdiniai vokiečiai; totoriai sakosi, kad jų prievolė – saugoti pasienį nuo vokiečių, t. y. jie turi budėti LDK ir Prūsijos pasienyje¹.

Neabejotinas monografijos privalumas – plati perspektyva, leidžianti ir pajusti belaisvio kasdienybės šaltoje belangėje kameroje su alumi, duona ir druska skonį, ir pamatyti tą didžiulę įtampą, kuri jau XVI a. pirmojoje pusėje tvyrojo tarp LDK ir Rusijos. Nors monografijos autorius kiek ir perdeda riteriškujų idealų reikšmę tuometiniuose santykiuose tarp „europietišku“ valstybių (p. 36, 48, 54, 75), tačiau jo fiksuojamas kokybinis skirtumas tarp šių valstybių politinės kultūros jau aiškiai buvo suvokiamas Lenkijos ir LDK elito. Ir tie patys Oršos mūšio belaisviai buvo

¹ Žr. *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 25 (1387–1546). Užrašymų knyga 25*, parengė D. Antanavičius ir A. Baliulis, Vilnius, 1998, st. 117: Ldk Aleksandras apie Gardino totorius „*служат намъ военъною служъбою и на сторожу ездять отъ немецъ*“. Totoriai ir „*служат*“ ir „*ездять*“, bet ne vokiečiai.

panaudoti kaip šių šalių propagandos priemonė paveikti katalikiškos Europos opiją sau palankia kryptimi (p. 77).

Džiugu, kad Lietuvos istoriografija belaisvių problematikos tyrimų srityje sulaukė dėmesio vertos pozicijos ir reikia pasveikinti jauną autorių, pateikusį pakankamai brandų darbą.

Darius B a r o n a s

Jacek K u r e k. U schyłku panowania Augusta II Sasa. Z dziejów wewnętrznych Rzeczypospolitej (1729–1733). Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach nr 2112. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2003. 224 s.

Katovicių universiteto Istorijos institute dirbantys istorikai yra parašę ne vieną vertingą monografiją apie Lenkijos–Lietuvos Respublikos XVII–XVIII a. politinę ir visuomeninę istoriją. Šių darbų sąrašą papildė ir šioje recenzijoje aptariama J. Kureko¹ monografija, kurioje analizuojama Lenkijos–Lietuvos Respublikos visuomeninė-politinė raida karaliaus Augusto II valdymo pabaigoje, t. y. 1729–1733 m. Tai pirmoji monografija, visa skirta Respublikos vidaus gyvenimo tyrimams aptariamuoju laikotarpiu. Tačiau ir čia vidinė raida analizuojama ne visapusiškai, o

¹ J. Kurekas taip pat yra žinomas kaip mokslinių leidinių redaktorius: *Z dziejów kryzysu państwowości u schyłku XVII i XVIII wieku: postulaty badawcze*, pod red. A. Skrzypietz i J. Kurka, Bytom, 1997; *O mitach i prawdach w dziejach społeczeństwa i państwa doby nowożytnej: uwagi i postulaty badawcze*, pod red. A. Skrzypietz i J. Kurka, Katowice, 1998; ir kt.; taip pat mokslinių straipsnių, skirtų Augusto II valdymo pabaigos istorijai, autorius: J. K u r e k, Ab oriente wszystko cicho i spokojnie, *Rocznik Przemyski*, 2000, t. 37, z. 3; *Czasy saskie – których nie było, Kultura polityczna w Polsce*, t. 2: *Mity i fakty*, red. M. Kosman, Poznan, 1999; *Mityczność czasów saskich. Między wiedzą a świadomością*, Forum Naukowe, 2001, nr 1; *Objępowanie urzędów i godności w Rzeczypospolitej u schyłku panowania Augusta II. Przyczynek do problemu, Dyplomacja. Polityka. Prawo. Księga pamiątkowa ofiarowana Profesorowi Henrykowi Kocójowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. I. Panic, Katowice, 2001; *Parlamentarzyści za Augusta II i Augusta III Sasów, Parlamentarzyści polscy od XVI do XX wieku. Stan badań i postulaty*, red. J. Serejka, Opole, 1999; *Szlachta polska wobec śmierci Augusta II, Z dziejów XVII i XVIII wieku. Księga jubileuszowa ofiarowana Profesorowi Michałowi Komarzyńskiemu*, red. J. Kwak, Katowice, 1997; *Uwagi o kondycji umysłowej szlachty polskiej u schyłku panowania Augusta II, Na obrzeżach polityki*, cz. 3, red. M. Kosman, Poznań, 2002; *Wojna północna jako granica między „starym” i „nowym” w kulturze Rzeczypospolitej szlacheckiej, Rzeczypospolita w dobie wielkiej wojny północnej*, red. J. Muszyńska, Kielce, 2001; *Wpływ sytuacji ekonomicznej szlachty na stosunek do Augusta II Sasa (1724–1733)*, *Studia z historii gospodarczej ziem polskich*, red. J. Kwak, Katowice, 1995.

pasirinktinai. Autorius, formuluodamas darbo tikslą, pabrėžė, kad analizuos tas visuomeninio gyvenimo sferas, kurios padės atskleisti valdančiojo elito ir bajorijos politinę formą (*kondycja polityczna elit rządzących i szlachty*). Užsibrėžto tikslo autorius nutarė siekti analizuodamas procesus, vykusius vidaus politiniame ir religiniame gyvenime, taip pat bajorijos mentaliteto ir kultūros būklę (p. 19–20). Motyvuodamas tuo, kad jį apriboja knygos apimtis, autorius netiria nagrinėjamo laikotarpio užsienio politikos ir krašto ekonominės raidos, nors kelis kartus pripažino pastarosios sferos tyrimo būtinumą (p. 20, 23). Nors tyrimų objektu buvo pasirinkta bajorija arba kitaip formuluojant – „politinė tauta“, tačiau autorius įsipareigojo visiškai neignoruoti ir miestiečių bei valstiečių problematikos (p. 20). Čia galima būtų pridurti, kad miestiečiai ir valstiečiai šikio tokio dėmesio sulaukė tik ketvirtajame monografijos skyriuje, kuriame aptariamas religinis gyvenimas. Monografijos chronologiniai rėmai – nuo 1729 m. iki Augusto II mirties 1733 m. vasario 1 d. Galima sutikti, kad Augusto II valdymo „pabaiga“ arba „baigiamasis laikotarpis“ buvo apibrėžtas pagrįstai. Po karaliaus mirties prasidėjęs audringas tarpuvaldis priklauso jau naujam Saksų epochos politinės istorijos laikotarpiui. O 1729 m. žymi posūkių Augusto II valdymo „taikingojo etapo“ (po 1717 m.) nuo santykinės santarvės tarp karaliaus ir bajorijos (rezultatyviai pasibaigę 1724 ir 1726 m. seimai) prie aštrios ir nuolatinės konfrontacijos, kurios metu buvo nutraukti trys seimai, o ketvirtas išsiskirstė dėl karaliaus mirties. Tuo metu politinės grupuotės jau atvirai telkė jėgas būsimai kovai dėl naujojo karaliaus rinkimų. Šį laikotarpį nuo ankstesnių Augusto II valdymo metų taip pat skiria įvykusi kartu kaita valdančiajame elite bei, autoriaus nuomone, Apšvietos epochos Lenkijoje pirmosios apraiškos (p. 20–21, 197).

Autorius savo darbe panaudojo archyvinę medžiagą, surinktą trylikoje istorinių dokumentų saugyklų. Tačiau už Lenkijos ribų jis dirbo tik Lvovo archyve. Be to, iš penkių Lenkijos dokumentų saugyklų buvo panaudota tik po vieną rankraštį, iš dar vienos – tik du. Autorius pripažino, kad už Lenkijos ribų esančių archyvų medžiaga buvo panaudota nepakankamai ir motyvavo tai finansiniais sunkumais (p. 19). Kaip ten bebūtų, Drezdeno, Berlyno, Minsko, Vilniaus ir Maskvos archyvų medžiaga galėjo padaryti monografiją žymiai įtaigesne. Juo labiau, kad visus nagrinėjamo laikotarpio seimus nutraukė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau – LDK) opozicija, kurią autorius pagrįstai vadina itin nuožmia ir destruktivia (p. 93). Be Vilniaus, Minsko ir Maskvos archyvuose sukauptų dokumentų itikinamai paaikškinti LDK opozicijos veiksmų ir jų motyvų neįmanoma.

Monografiją sudaro įvadas, keturi skyriai, išvados, šaltinių ir literatūros sąrašai, asmenvardžių rodyklė bei santraukos vokiečių ir prancūzų kalbomis. Kaip trūkumus galima būtų įvardyti tai, kad literatūros sąrašas yra ne pilnas, o sudarytas pasirinktinai. Taip pat ir asmenvardžių rodyklė tokios apimties knygoje galėjo būti

išsamesnė – į rodyklę autorius neįtraukė nuorodose minimų asmenvardžių, rodyklėje istorinės asmenybės vizualiai (pasirenkant skirtingus šriftus) neatskirtos nuo istorikų. Tyrimo konstrukcija sudaryta probleminiu-chronologiniu principu. Pirmajame skyriuje (p. 25–70) aptariamas bajorijos mentalitetas Augusto II valdymo pabaigoje, antrajame (p. 71–101), pavadintame „Dvaras ir didikų gupuotės“, nagrinėjami bajorijos ir karaliaus santykiai, didikų giminių politinės orientacijos. Trečiajame skyriuje (p. 102–142) analizuojama parlamentarizmo krizė 1729–1733 m., o ketvirtajame (p. 143–196) aptariama Katalikų Bažnyčios bei kitų religinių bendruomenių padėtis Respublikoje Augusto II valdymo pabaigoje.

Autorius, vidinio Respublikos gyvenimo analizę pradėdamas nuo bajorijos mentaliteto aptarimo, išreiškė isitikinimą, kad tik taip galima suprasti bajorijos ir didikų veiksmus, analizuojamus kituose skyriuose (p. 22). Akcentuodamas pirmuosius Apšvietos epochos impulsus, pastebimus Augusto II valdymo pabaigoje, autorius pagrįstai daro išlygą, kad šie impulsai pasireiškė tik elitiniuose visuomenės sluoksniuose, tuo tarpu absoliuti bajoriškiosios visuomenės dauguma tebebuvo prisirišusi prie savo gyvybinės jėgas jau praradusio sarmatizmo. Svarbiausias tarpininkas, atnešęs į Respubliką naujas estetines ir menines vertybes, buvo karaliaus dvaras. Daug dėmesio monografijoje skiriama bajorijos kasdieninių rūpesčių aptarimui, pabrėžiama, kad tik pačioje Augusto II valdymo pabaigoje buvo sukurtos sąlygos kompensuoti karų metu padarytus nuostolius. O „normalaus“ gyvenimo atkūrimas ir buvo tuo metu svarbiausias bajorijos rūpestis, traukęs jos dėmesį prie vietinių, vietovės, kurioje gyventa, problemų. Valstybinės-politinės problemos bajorijos daugumai tuo metu buvo tapusios antraeilėmis. Aptariama tradicinių bajoriškųjų vertybių – garbės, laisvės, Tėvynės – devalvacija, pasireiškusi jau XVII a. ir ypač paaštrėjusi Šiaurės karo metais (p. 34–35). Tačiau autorius nuosekliai gina tezę, kad krizė, nors ir apėmė daugelį bajorijos gyvenimo sričių ar valstybės funkcionavimo sferų, nebuvo absoliuti (p. 25–26, 198). Daugelyje sričių, autoriaus nuomone, nagrinėjamu laikotarpiu matoma akivaizdi pažanga. Ypač pozityviai nušviečiamos permainingos jėzuitų mokyklose. Tačiau politinė mintis stagnavo, politiniam elitui ir bajorijai labiausiai rūpėjo sosto įpėdinystės (naujojo karaliaus rinkimų) ir karaliaus valdžios galių problemos (p. 40). Pastebimesnio susirūpinimo, kad valstybės silpimas gali ateityje sukelti grėsmę suverenumui ir pačiai nepriklausomybei, dar nebuvo.

Analizuodamas politinį elitą – karaliaus dvaro ir didikų grupuočių santykius, autorius padarė išvadą, kad elitas buvo labai susiskaldęs ir jam stigo pozityvios programos arba gebėjimo organizuoti savo veiklą, vadovaujantis tuo, ką šiandien pavadintume valstybės interesais. Elitas nematė sau naudos iš galimos valstybės reformos ir nesistengė, kad tokios reformos būtų įgyvendintos. Buvusi padėtis leido didikams kontroliuoti valstybės politiką ir bajoriją provincijoje. Tokios pažiūros buvo būdingos tiek su karaliaus dvaru susijusiems Čartoriskiams, tiek ir opozicijai.

Nors visos grupuotės ruošėsi artėjančiam bekaralmečiui, tačiau šis pasirengimas naujojo valdovo rinkimams nebuvo sisteminis ir rimtas, jis priminė rengimąsi prekybinei transakcijai. Dar vienas elitui būdingas bruožas – vis didėjantis nepasitikėjimas Respublikos jėgomis ir galimybe atsispirti Rusijos spaudimui ar vykdyti savarankišką politiką be Rusijos paramos. Didikai vis dažniau ieškojo paramos Rusijoje, net ir tada, kai buvo sprendžiamos valstybės vidaus politikos problemos. Rusijos įtakos stiprėjimo keliamas pavojus dar nebuvo adekvačiai suvokiamas, bet tai lėmė ne Respublikos tarptautinės pozicijos stabilumas ar valstybės pajėgumas, o tai, kad tuo metu nei Rusijai, nei Prūsijai dar nepakako jėgų, kad galėtų savarankiškai primesti Respublikai savo valią. Padėtis Respublikos nenaudai pakito po Silezijos karų. Augusto II valdymo pabaigoje valstybės likimas dar nebuvo nulemtas. Monografijos autoriaus nuomone, susiklostė paradoksali situacija, kai Lenkijos–Lietuvos Respublikos suverenumą nuo didėjančios Rusijos įtakos labiausiai stengėsi apginti Saksonijos Vėtinų dinastijos atstovas – karalius Augustas II. Apie jo asmenį nagrinėjamu laikotarpiu telkėsi šviesiausia elito dalis, ją sudarę asmenys netolimoje ateityje tapo „Apšvietos laikotarpio karta“ ir suvaidino reikšmingą vaidmenį gelbėjant valstybę (p. 100–101, 198–199).

Labiausiai krizės pažeistas buvo Lenkijos–Lietuvos Respublikos parlamentarizmas. Monografijoje glaustai aptartos visų keturių seimų nesėkmingos baigties aplinkybės. Politinės kultūros kritimas, korupcija, manipuliacijos, užsienio valstybių, ypač Prancūzijos ir Rusijos, kišimasis, paralyžiavo seimo darbą. Karalius, savo valdymo eigoje patyręs ne vieną nesėkmę politinių reformų kelyje, jau nebeturėjo valios tęsti pastangas reformuoti seimą ar politinę sistemą, o didikai ir bajorija ėmė prisitaikyti prie valstybės funkcionavimo be rezultatyvių seimų. Santvarkos „liga“ tapo pastovia gyvenimo norma, prie kurios imta priprasti kaip prie kasdieninio reiškinio. Tačiau, autoriaus nuomone, kaip tik 1729–1733 m. pradėjo reikštis tie asmenys, kurie vėliau tapo svarbiausiais *liberum veto* kritikais (p. 199–200). Autorius nepagailėjo kritikos nagrinėjamo laikotarpio seimelių instrukcijoms, prikišdamas joms nenuoseklumą, politinį ribotumą, valstybės interesų ir prioritetinių problemų nesuvokimą. Tai istoriografijoje dominuojanti pažiūra į Saksų laikotarpio seimelių instrukcijų turinį. Tačiau toks požiūris gali būti ir ydingas, nes dažnai istorikų keliami reikalavimai instrukcijų turiniui labiau tiktų politiniams traktatams. O instrukcija – tai pirmiausia priesakai bei įpareigojimai pasiuntiniams į seimus, kurie turėjo labai mažai šansų baigtis rezultatyviai, net ir tada, kai juose nebuvo siūlomi jokie ambicingi reformų planai. Tad gausybė įvairių smulkių, bet net seimų krizės situacijoje įgyvendinamų priesakų pasiuntiniams galėtų liudyti ir bajorijos realizmą bei pragmatiskumą.

Ketvirtajame skyriuje, aptardamas religinį gyvenimą, monografijos autorius išžiūri daugiausia pozityvių reiškinų ir argumentų tezei, kad Saksų epochoje krizė nebuvo

visaapimanti. Teigiama be išlygų – Augusto II valdymo pabaigoje Respublikoje „katalikybė neišgyveno krizės“ (p. 172). Priešingai – tai buvo katalikybės raidos, dvasininkijos ir episkopato intelektualinio lygio augimo ir naujų, iki šių dienų lenkiškajai katalikybei būdingų raiškos formų susiformavimo metai (p. 172, 201). Daug dėmesio autorius skyrė polemikai su istoriografijoje paplitusiais teiginiais apie aštrias religinės netolerancijos apraiškas Lenkijos–Lietuvos Respublikoje XVIII a. Stengdamasis išlikti objektyvus, autorius pripažino, kad kartais ši netolerancija pasireiškėdavo brutaliomis formomis (p. 176), tačiau tyrinėtojas savo pastangas sutelkė pirmiausia tam, kad pagrįstų tezę, jog istoriografijoje paplitęs vaizdinys apie religinės netolerancijos mastus tuometinėje Respublikoje yra perdėtas, o nekatalikų padėtis Respublikoje nebuvo blogesnė, nei religinių mažumų padėtis kitose to meto Europos valstybėse. Su tuo galima sutikti, bet religinio gyvenimo analizė būtų gilesnė, jei autorius būtų pamėginęs atsakyti į klausimą, kodėl XVIII a. 3–4 dešimtmečiais, kai Europos kraštuose imta švelninti suvaržymus kitatikiams, padėtis Respublikoje vystėsi priešinga kryptimi, o suvaržymų iniciatyva priklausė ne valdžios institucijoms, bet bajoriškajai visuomenei, nes Augustas II kaip tik stengėsi švelninti prieštaravimus tarp liuteronų ir katalikų (liuteroniškosios Saksonijos ir katalikiškosios Respublikos). J. Kurekas pakartoja ankstesniuose savo darbuose išsakytą mintį, kad XVI a. Lenkijoje ir LDK gyvavusią religinę toleranciją būtų tiksliau vadinti tolerancija apskritai, nes ją sąlygojo ne religiniai, bet visuomeniniai ir politiniai motyvai, religijos paviršutiniškumas santykinai nesenos christianizacijos šalyje bei aukšta to meto politinė kultūra (p. 177)². Religiniams įsitikinimams stiprėjant, blėso ir religinė tolerancija. Šis procesas ir atvedė prie XVIII a. pasireiškusių, anot autoriaus, pavėluotos valstybės konfesionalizacijos. Nors tyrinėtojo pastangas revizuoti perdėtai neigiamus vertinimus galima būtų sveikinti, tačiau kartais jaučiama autoriaus objektyvumo stoka ir angažuotumas³. Akcentuojami nekatalikiškų bendruomenių ryšiai su užsienio valstybėmis ir lojalumo stoka. Tačiau absoliuti dauguma užsienio valstybėms paslaugas teikusių bajorų bei didikų buvo katalikai.

² J. K u r e k, Polska bez stosów, ale czy państwo tolerancji religijnej, *Mysł protestancka. Kwartalnik społeczno-kulturalny*, 1998, nr 2, s. 38–42. Plg.: J. K u r e k, O przyczynach reformacji w Polsce, *Pro Fide, Rege et Lege*, 1996, nr 2, s. 14–16; J. K u r e k, Nietolerancja religijna jako przejaw walki z tendencjami separatystycznymi w Rzeczypospolitej w wiekach XVII i XVIII, ten pat, 1997, Nr 2, p. 17–21; J. K u r e k, Religijność polska w XVIII w., *Oświecenie. Schylek czy kryzys cywilizacji chrześcijańskiej*, red. M. Kucharski, D. Nawrot, Katowice, 1993.

³ J. Kurekas yra paskelbęs darbų apie savo gimtinės parapijos istoriją bei XX a. katalikų dvasininkus. Pvz.: (kartu su bendraautoriumi Z. Hojka) *Śląski Machabeusz: ksiądz Józef Czempiel i jego parafia*, Chorzów Batory – Wielkie Hajduki: Parafia pw. Wniebowzięcia NMP, 1997; J. K u r e k, *Z dziejów kościoła i parafii św. Jadwigi w Chorzowie*, Chorzów: Parafia rzymskokatolicka pw. św. Jadwigi, 1999.

Vargiai galima būtų sutikti, kad Gdansko apylinkėse įsikūrusių imigrantų iš Olandijos menonitų tradicija – pamokslus sakyti olandų bei vokiečių kalbomis ir naudotis Amsterdame išspausdintu katekizmu – gali būti abejingumo Lenkijos–Lietuvos Respublikai (p. 182) pavyzdžiu. Nekritiškai perimti iš kitų lenkų istorikų teiginiai, kad evangelikų-reformatų dvaruose valstiečių padėtis buvo blogesnė nei katalikų valdytuose dvaruose (p. 173). Tokie teiginiai autoriaus išvadas apie religinį gyvenimą daro mažiau įtikinamas. Ketvirtasis monografijos skyrius, nors savo apimtimi didžiausias, paremtas daugiausia ankstesne literatūra. Nauji archyviniai šaltiniai čia panaudoti minimaliai.

J. Kurekas, analizuodamas Respublikos vidinio gyvenimo pasirinktus aspektus, pastebi ir net pabrėžia valstybės ir joje gyvenusios bajoriškosios visuomenės dualizmą. Politinis dualizmas tarp Lenkijos ir LDK bajorijos, autoriaus manymu, pasireiškė taip stipriai, kad nebuvo įmanomi jokie reikšmingesni bendri veiksmai (p. 23, 100, 198). Autorius išanalizavo nagrinėjamo laikotarpio įtakingiausių LDK didikų giminių atstovų politines simpatijas. Tačiau siauri monografijos chronologiniai rėmai neleido atskleisti vidinių skirtumų „lietuviškosios opozicijos“ viduje, kurie atsiskleidė po Augusto II mirties, kai vienu metu būti opozicijoje prieš Vėtinų dinastiją ir remtis Rusija tapo nebeįmanoma. Su išlygomis reiktų priimti ir autoriaus teiginį, kad lietuviškoji opozicija buvo „susitelkusi apie Potockius“ (p. 88, 104).

Recenzuojama monografija dar kartą parodo, kad Vėtinų dinastijos valdymo Respublikoje laikotarpio istorijos studijos gali atskleisti daug netikėtų mūsų praeities aspektų, priversti keisti ne vieną iki šiol paplitusį stereotipą. Darbas turėtų paskatinti ir kitų Vėtinų valdymo etapų išsamius tyrimus bei yra rimta paspartis to laikotarpio LDK istorijos tyrinėtojams.

Gintautas S l i e s o r i ū n a s

Андрей К о т л я р ч у к. Швэды ў гісторыі й культуры беларусаў. Менск: Энцыклапедыкс, 2002. 296 с.

Tenka pripažinti, jog mūsų dėmesį atkreipusi jauno baltarusių istoriko Andrejaus Kotliarčiuko studija „Švedai baltarusių istorijoje ir kultūroje“ savo galimos charakteristikos bruožais gana ryškiai išsiskiria iš istorijos monografijų. Išties šiuolaikinis skaitytojas nedažnai turi galimybę paimti į rankas jo gyvenamuoju laikotarpiu išleista, pagal daugelį kriterijų mokslinės publikacijos statusą atitinkančią istorinę studiją, kurios chronologinės ribos – nuo neatmenamų laikų ligi mūsų dienų, o tyrinėjimo objektas – ištisų tautų istorija. Dažnas šiuo atveju pasakytų, jog XIX a.

istoriografinė tradicija, kada toks rašymas buvo įprastas, regis, yra pasibaigusi... Tačiau pats autorius knygos įvade prisipažįsta, kad jo atliktas darbas nepretenduoja į išsamumą. Ir čia pat paaiškina: „Knygos tikslas – pateikti bendrą baltarusių–švedų santykių istorijos apžvalgą, kuri padėtų būsimiems tyrinėtojams studijuoti atskirus, konkretesnius momentus. Tikiuosi, jog gauta informacija bus įdomi pirmiausia humanitarinių fakultetų studentams, turizmo darbuotojams, nevalstybinių baltarusių ir švedų organizacijų atstovams, visiems suinteresuotiems tėvynės istorija“ (p. XI). Juokaudami galėtume pasakyti, jog šis autoriaus prisipažinimas atleidžia ir recenzentą nuo griežto, kritiško ir priekabaus mokslinio požiūrio į šį darbą. Vis dėlto A. Kotliarčiuko darbas – neabejotinai mokslinis, o svarbiausias formalus to įrodymas – nuorodos į panaudotus šaltinius ir literatūrą. Reziumuojant galima pasakyti, jog studija yra mokslinė publikacija, o pabrėžtinai apžvalginis jos turinys lemia ir atitinkamą mūsų recenzijos charakterį.

A. Kotliarčiuko darbas susideda iš keturių didelių skyrių: „Vikingų laikai Baltarusijoje: IX a. pab. – XIII a. pr.“, „Ankstyvieji Naujieji laikai“, „Švedo įvaizdis baltarusių kultūroje“ ir „Švedų–baltarusių santykiai Naujaisiais ir Naujaisiais laikais“. Trumpai tariant, pavadinimai neatskleidžia turinio, o tik informuoja apie talpinamos informacijos įvairovę. Poskyrių pavadinimai formuoja nuomonę, jog knygoje galima rasti „visko po truputį“. Chronologinis suskirstymas knygoje turi tik pačią bendriausią simbolinę reikšmę, nes istorinė medžiaga komponuojama visai kitu principu: nušviečiami ir netgi detalizuojami ryškiausi baltarusių–švedų santykių epizodai. Pirmasis skyrius, mūsų manymu, turėtų sudominti gal ne tiek istorikus, kiek archeologus, taip pat etnografus, kalbininkus. Autoriaus dėmesio centre čia – Polocko kunigaikštystės vikingiškoji praeitis. Autoriaus pozicija šiuo klausimu turbūt sulauktų energingos polemikos iš skirtingoms praeities hipotezėms atstovaujančių istorikų pusės. Didžiausias knygoje yra antrasis skyrius, kuriame apžvelgiami baltarusių–švedų santykiai XVI a. pabaigoje – XVIII a. pradžioje. Visuotinai žinoma, jog tai Švedijos ekspansijos į rytinę Baltijos pakrantę epocha. Trečiasis skyrius, autoriaus sumanymu, savitai kultūrologiškai ir etnografiškai plėtoja ir papildo antrojo skyriaus istorinę temą. Beje, pirmajame skyriuje paskutiniai poskyriai pirmųjų atžvilgiu atlieka analogišką funkciją. Taigi medžiagos išdėstymas gana netradicinis. Ketvirtojo skyriaus turinys šį įspūdį dar labiau sustiprina, nes jame yra atskiri visiškai savarankiški epizodai iš XIX–XX a. baltarusių–švedų santykių istorijos. Apskritai apžvelgiamai studijai labiausiai tiktų epizodų istorijos charakteristika. To negalėtume teigti, jei autorius bent šiek tiek vietos ir dėmesio būtų skyręs XIV–XVI a. ir XVIII a. pabaigos – XIX a. pradžios situacijoms aptarti. Juk tam tikri kontaktai, nors ir labai silpni, turėjo išlikti. Autoriui derėjo nors paminėti šiuos laikotarpius. Vis dėlto jis įvade užsimena, jog rašo būtent apie stiprių ryšių laikotarpius (p. X). Ir čia pat priduria, jog tie santykiai visada buvę asimetriniai,

todėl ir knyga – visų pirma apie švedus. Toks teiginys verčia dar kartą žvilgtelėti į knygos pavadinimą ir įsitikinti, jog autoriaus sumanymu, labiausiai akcentuojami ne baltarusių–švedų santykiai, o patys švedai baltarusių žemėje ir baltarusių sąmonėje.

Kuo A. Kotliarčiuko knyga galėtų sudominti lietuviška tematika besidominti skaitytoja? Vėlgai galėtume pasakyti, jog daug kuo po truputį. Akivaizdu, jog etninė Lietuva yra geografiškai įsiterpusi tarp Baltarusijos ir Švedijos; santykiai tarp pastarųjų būdavo palaikomi per jos teritoriją. Dar daugiau – istorijoje būta momentų, kai visus tris kraštus jungė bendra valdžia (karaliaus Žygimanto Vazos laikais). Todėl lietuvišką tematiką dažnai galima apčiuopti netgi ten, kur neminimas Lietuvos vardas; ji glūdi tiesiog potekstėje. Vis dėlto A. Kotliarčiukas pirmame skyriuje nepamini Lietuvos vaidmens – net aptardamas kovas XIII a. dėl Dauguvos upės ir Padauguvio žemių kontrolės. Užtat antrame skyriuje Lietuva figūroja net poskyrio pavadinime: „Baltarusija ir Lietuva švedų mokslinėje mintyje XVI a. antroje pusėje – XVIII a. pr.“. Antrasis skyrius su vieningu siužetu, kurį galime apibūdinti kaip gana detalią LDK–Švedijos santykių kare istoriją, Lietuvos istoriografijos atžvilgiu galėtų būti reikšmingas kaip alternatyvus ir gana netradicinis požiūris į tuometinius įvykius. Autorius į LDK–Švedijos konfliktą pažvelgė pro religinę prizmę. Ir reikia pažymėti, jog toks požiūris atrodo (bent jau iš šalies) pakankamai vykusiai, nes svariai ir įtikinamai argumentuotas. Remiantis A. Kotliarčiuko koncepcija, išeitų, jog protestantiškąją Švediją aktyviai veikti rytinėje Baltijos pakrantėje traukė ir skatino per didikų malonę suprotantiškėjęs LDK charakteris, tapęs ryškiu kontrastu katalikiškajai Lenkijai. Beje, labiausiai protestantiška ir tuo pačiu artimiausia Švedijai LDK dalis kaip tik ir buvusi Baltarusija. Autorius tiesiog ir siūlo į Švediją bent jau XVII a. karuose žiūrėti ne kaip į bendros Lietuvos ir Lenkijos valstybės priešę, o kaip vien į Lenkijos priešę ir tuo pačiu – LDK sąjungininkę. Tuo pačiu jis stengiasi revizuoti daug iš tradicinės koncepcijos išplaukiančių stereotipų: neigia nuomonę, jog švedai grobė LDK archyvus; apskritai, jog jie grobė ir naikino LDK vertybes ir turtą. Istorikas teigia, kad jei kas ir buvo siaubiamas, tai tik į rusų pusę stojusių didikų valdos (XVIII a. pradžios kare). Tiesa, jis pripažįsta švedų vykdytus savivaliavimus ir kontribucijas, tačiau visas krašto plėšimas ir naikinimas priskiriamas rusų pusei, visa tai įtikinamai argumentuojant Mogiliavo pavyzdžiu.

Lietuvos istorijos tyrinėtojai gana vertingi unikalūs knygos poskyriai, kuriuose aprašoma, pavyzdžiui, kaip atrodė LDK XVIII a. pradžioje švedų kareiviams (paiteikiamos autentiškos to meto liudijimų ištraukos iš Švedijos archyvų), apibūdinama, kas saugoma LDK tematika Švedijos šiuolaikiniuose muziejuose.

Vartant knygą dėmesį tuojau patraukia savotiška ir lietuviui gana keistai atrodanti terminijos detalė: vietoj kažkada įprasto *Лимба* dabar visur figūroja *Лемыа* (kalba eina apie etninę Lietuvą). Tai nėra vien A. Kotliarčiuko naujadaras. Recenzentui,

plačiau susipažinusiame su šiuolaikine baltarusių historiografija, žinoma, kad joje minėtasis terminų pakeitimas tapęs visuotinu reiškiniu. Galima būtų manyti, jog tai baltarusių kalbininkų kompetencijos sritis ir jų veiklos rezultatas. Tačiau žinančiam kai kurias tendencijas šiuolaikinėje baltarusių historiografijoje kyla įtarimas, jog pakeitimą sąlygojo ne vien kalbininkai. Ne veltui ir A. Kotliarčiukas LDK apibūdina kaip „*Беларуска – Летувіскае заападарства*“ (p. X). Taip elgiasi naujosios, vadinkime, nacionalistinės ideologijos kūrėjai ir jiems talkinantys kai kurie baltarusių istorikai. Norėtusi manyti, kad jaunosios kartos istorikas A. Kotliarčiukas, kaip ir daugelis kitų daugiau ar mažiau žinomų baltarusių tyrinėtojų, į naujuosius terminus nededa ideologinio krūvio, o vartoja juos vien pakludami „naujajai“ oficialia tampančia tradicijai. Šiaip jau knygai ir jos autoriui didesnių priekaištų, atsižvelgdami į recenzijos pradžioje aptartą darbo pobūdį ir tikslus, neturime.

Autorinio įvado pabaigoje A. Kotliarčiukas rašo: „Demokratinuose baltarusių visuomenės sluoksniuose dabar labai populiarius Baltarusijos integracijos į Europos visuomenę lozungas. Bet kad lozungas „Baltarusija į Europą“ iš politinės retorikos sferos pereitų į politinę realybę, visiems mums reikia suprasti iš pirmo žvilgsnio visai paprastą dalyką: Baltarusija iki XVIII a. pabaigos buvo natūrali europinės civilizacijos dalis, užimdama jos rytines ribas. Tikiuosi, jog šis kuklus darbas taip pat pagelbės šiam tikslui“ (p. XI). Telioka palinkėti autoriui jo vilties realizavimosi.

Edmundas G i m ž a u s k a s

Bożena U r b a n e k. Idea opieki nad chorym na ziemiach polskich w latach 1809–1914. Warszawa: Instytut Historii Nauki PAN, 2001. 408 s.

Lenkijos istorikė B. Urbanek, jau dešimtmetį tyrinėjanti XIX a. medicinos raidą ir jos santykį su visuomene bei paskelbusi daugiau kaip dešimt straipsnių įvairiuose Lenkijos moksliniuose žurnaluose, neseniai išleido knygą „Ligonių priežiūros idėja lenkiškose žemėse 1809–1914 m.“ Tai tarpdisciplininis veikalas, skirtas ištirti XIX a. visuomenės požiūrį į žmogaus kentėjimą, ligonių priežiūros ir slaugos raidą. Atskleidžiamas prieštaringas žmogaus patiriamo skausmo ir kančios vertinimas, balansuojantis tarp praktiškumo ir gailėstingumo, to vertinimo modifikacijos nagrinėjamu laikotarpiu, švietimo ir romantizmo idėjų įtaka požiūriui į ligonių slaugą, bandymai praktiškai įgyvendinti teorines nuostatas. Akcentuojama, jog XIX a. ligonių priežiūros darbe svarbiausiu klausimu tapo kova su kentėjimu, skausmu, kuris buvo malšinamas vaistais, vystėsi anestezija, rūpintis paciento komfortu.

Knyga novatoriška ir pravarti tiek istorikui, tiek medikui, besidominčiam medicinos mokslo raida ir visuomenės požiūriu į mediko darbą. Ji labai aktuali šiandieninei Lietuvos visuomenei, kuriančiai naują medicinos sistemą ir ypač akcentuojančiai reabilitacinį gydymą, efektyvių slaugos mechanizmų sukūrimą, kurie sumažintų sergančių žmonių kančias ir paspartintų jų sveikimo procesą, o beviltiškiems ligoniams padėtų nugyventi kiek įmanoma labiau pilnavertį ir maksimaliai fiziškai neskausmingą likusį gyvenimą.

Autorė pasirinko analizuoti laikotarpį nuo 1809 iki 1914 m. Pirmoji cezūra motyvuojama tuo, jog 1809 m. rugsėjo 19 d. Varšuvos kunigaikštystėje buvo įkurta Medicinos policija, o daktaras Augustas Friderikas Wolffas sukūrė Kūdikėlio Jėzaus prieglaudos reformavimo projektą, kuriame pirmą kartą terminas slauga (*pielęgowanie*) buvo pavartotas modernia prasme, atkreipiant dėmesį į ligonio asmenį ir interesus. Antroji cezūra žymi Pirmojo pasaulinio karo pradžią.

Darbo chronologija yra aiški ir nekelianti abejonių, kiek kitaip yra su knygoje vartojamu „lenkiškų žemių“ terminu. Įvade autorė apibrėžė, jog čia turimos galvoje visos iki užgrobimų buvusios lenkiškos žemės, nepriklausomai nuo to, kokių valstybių sudėtyje jos atsidūrė (p. 8). Tačiau skaitant tekstą akis bado prie lenkiškų žemių priskiriamas Vilnius ir visa Lietuva. Gaila, kad autorė neperžengė stereotipo 1569–1795 m. Lenkijos–Lietuvos valstybę, arba Abiejų Tautų Respubliką, vadinti Lenkija, o visą jos palikimą – lenkišku. Dar daugiau, apibūdindama Vilnių XIX a. pradžioje, autorė, pasirėmusi J. Franko veikalui „Pamiėtniki“ (Wilno, 1913) 1 tomu ir kritiškai neįvertinusi jo duomenų, teigia, jog Vilniuje tuo metu gyveno apie 23 tūkst. lenkų, 11 tūkst. žydų, 500 vokiečių ir 600 rusų, tačiau statistikoje nepaminimas nė vienas lietuvis (p. 166)¹. Tokio požiūrio į lietuviškumą, t. y. Lietuvos ignoravimo, laikomasi visame veikale. Pavyzdžiui, antrasis knygos skyrius pavadintas „Lenkijoje“. Jame minimi Katalikų Bažnyčios iniciatyva dar XII a. Lenkijos teritorijoje įvykę pirmieji bandymai organizuoti rūpintis vargšais ir kenčiančiais, toliau aptarta ne tik Lenkijos Karalystės, bet ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ligonių priežiūros istorija. Trumpai pristatyta prieglaudų, brolijų veikla Vilniuje, Vilniaus vyskupo Konstantino Kazimiero Bžostovskio iniciatyvos, minimas rokitų kūrimasis Lietuvos miestuose, marijonų veikla nuo 1737 m. Lietuvoje ir kita (p. 146–148, 152, 154).

Nepaisant šio, sakyčiau, nekorektiškumo, vienas svarbiausių knygos privalumų yra tai, kad procesai, vykę medicinos ir slaugos srityje buvusios Lenkijos–Lietuvos valstybės teritorijoje, lyginami su analogiškais procesais Vakarų Europos šalyse,

¹ Plg.: M. Balińskis mini tokią Vilniaus gyventojų sudėtį: Mieszkańcy miasta Wilna co do ich rodusą Litwini, Rossyanie, Niemcy i Żydzi, M. B a l i ń s k i, *Opisanie statystyczne miasta Wilna*, Wilno, 1835, s. 61.

ypač akcentuojant Didžiosios Britanijos, kaip daugiausia pažengusios slaugymo srityje, poveikį. Didesnis dėmesys skirtas požiūriui į slaugą Rusijoje, Austrijoje bei Prūsijoje, šalyse, kurios tuo metu buvo užgrobusios buvusios Lenkijos–Lietuvos valstybės žemes.

Europos kontekstui atskleisti skirtas pirmas iš trijų pagrindinių veikalo skyrių, pavadintas „Europoje“ (p. 13–141). Jame pateikiama plati nagrinėjamos problemos genezė, pasiekiami net antikos laikai ir Hipokrato požiūris į rūpinimąsi ligoniais, išryškinamas krikščionybės indėlis į problemos suvokimą. Bet didžiausias dėmesys skirtas XIX a. situacijos Europoje analizei. Pabrėžta, jog požiūris į ligonių priežiūrą Europoje iš esmės pasikeitė XIX a. 6–7 dešimtmečiuose. Tam įtakos turėjo Krymo karai ir kovos dėl Italijos suvienijimo, kurių metu buvo įkurtas Raudonasis kryžius bei kitos su medicina susijusios organizacijos, prasidėjo organizuotesnis ir geriau suplanuotas rūpinimasis ligonių slaugą, karinių veiksmų zonų sanitarine padėtimi, buvo organizuojami slaugymo apmokymo kursai. Tačiau šie pokyčiai nepasiekė okupuotų Lenkijos–Lietuvos valstybės žemių. Paskutinis, penktasis, pirmojo skyriaus poskyris skirtas terminų priežiūrai – slaugai (*opieka – pielęgowanie*) ir su ja susijusių definicijų raidos tyrimui Europoje ir Lenkijoje.

Antrasis apžvalginio pobūdžio ir nedidelės apimties skyrius „Lenkijoje“ (p. 142–154) skirtas ligonių priežiūros istorijai iki XIX a. Pažymėta, jog pagrindinė institucija, kuri tenkino visuomenės slaugos poreikius, buvo Bažnyčia. Kūrėsi brolijos ir vienuolijos, kurių pagrindinė veiklos sritis buvo rūpinimasis vargšais ir ligoniais, o parapijose specialiai tam reikalui buvo funduojamos prieglaudos.

Trečiasis skyrius „Svetimųjų valstybių priespaudoje“ (p. 155–322) skirtas buvusios Lenkijos–Lietuvos valstybės teritorijose XIX a. vykusiai ligonių priežiūros raidai ir jos palyginimui su situacija kitose Europos valstybėse. Manoma, jog tai vertingiausia ir kruopščiausiai parengta veikalo dalis. Joje išryškinta, kaip kito požiūris į ligonio gydymo procesą XIX a., kuomet buvo suvokta, jog ligai įveikti neužtenka vien terapinio gydymo, ne mažiau svarbi yra kita gydymo pusė – ligonio slaugymas. Tuo periodu tiek Vakarų Europoje, tiek buvusios Lenkijos–Lietuvos valstybės teritorijoje ligonio priežiūrą (*opieka*) siaurąja to žodžio prasme bandyta pakeisti modernia ligonio slaugą (*pielęgowanie*). Šiam procesui įgyvendinti reikėjo kelių sąlygų: teorinio problemos įsisavinimo, pasaulietinių globos-slaugos institucijų sukūrimo, profesinio mokymo reformavimo. B. Urbanek akcentuoja, jog teorine prasme tiek buvusios Lenkijos–Lietuvos valstybės teritorijoje, tiek Vakarų Europoje problemos suvokimas vyko paraleliai, tačiau jo praktinis įgyvendinimas buvusios Lenkijos–Lietuvos valstybės teritorijoje užstrigo dėl nepalankių politinių sąlygų. Buvusioje Lenkijos–Lietuvos valstybės teritorijoje ligonių priežiūra iš esmės liko bažnytinių institucijų rankose. Suvaržius Katalikų Bažnyčios veiklą po 1863 m. sukilimo, ėmus naikinti vienuolynus, pagrindines slaugos institucijas, buvo

apribotos visos slaugos galimybės. Tuo tarpu Didžiojoje Britanijoje bei, jos pavyzdžiu, kitose Europos šalyse vystėsi ligonių slaugos specializacija, kūrėsi atskira nuo gydytojų slaugos specialistų hierarchija.

Vilnius, Varšuva ir Krokuvą išskiriami kaip svarbiausi mokslo centrai (p. 249 ir kt.) buvusios Lenkijos–Lietuvos valstybės teritorijoje, todėl nemažai dėmesio skiriama Vilniuje veikusioms su medicina ir slauga susijusioms institucijoms bei Vilniuje leistiems moksliniams–publicistiniams leidiniams pristatyti. Monografijoje autorė atskleidė 1805 m. įkurtos Vilniaus gydytojų draugijos veiklą ir rūpinimąsi slauga (p. 166–169 ir kt.). Tačiau gaila, kad autorė nepasirėmė Lietuvos mokslininkų tyrinėjimais apie Vilniaus gydytojų draugiją. Nors jie nėra gausūs, bet manau, jog du straipsnių rinkiniai „Vilniaus medicinos draugija“² būtų padėję autorei susipažinti su šios tematikos lietuviškąja istoriografija.

Užsibrėžtai temai atskleisti B. Urbanek naudojosi plačia tiek archyvinių, tiek publikuotų šaltinių baze: nuo grožinių kūrinių, atsiminimų, laiškų, draugijų dokumentų iki oficialių instrukcijų ir medicinos vadovėlių. Panaudota ne tik Lenkijos, bet ir D. Britanijos, Baltarusijos, Ukrainos Lietuvos archyvų bei bibliotekų rankraštytų medžiaga. Tačiau reiktų autorę patikslinti, jog Vilniaus universiteto biblioteka jau daugiau kaip dešimt metų nebevardinama Vilniaus valstybinio V. Kapsuko universiteto mokslinė biblioteka (p. 323).

Nors knygoje neapsieinama be medicininių sąvokų ir terminų, ji parašyta lengvai ir aiškiai, suprantamai net nieko medicinoje neišmanančiam skaitytojui. Be abejo, tai yra vienas iš knygos privalumų. Pabaigoje reiktų pažymėti techninius dalykus: knygos pabaigoje pateiktas platus šaltinių ir bibliografijos sąrašas, 51 iliustracija, yra santraukos net keliomis – anglų, vokiečių ir rusų – kalbomis. Tai daro knygą patrauklią ir patogią skaitytojams.

Galime pasidžiaugti sulaukę profesionaliai parengtos monografijos, kuri leidžia giliau pažinti ne tik Lenkijos, bet ir Lietuvos ligonių slaugos raidos XIX a. ypatybes bendrame Europos kontekste.

Vaida K a m u n t a v i č i e n ė

² *Vilniaus medicinos draugija (1805–1985 m.): Straipsnių rinkinys*, Vilnius, 1988; *Vilniaus medicinos draugija (1805–1998): Straipsnių rinkinys*, Vilnius, 1999.

Raimundas L o p a t a. Die Entstehung des autoritären Regimes in Litauen 1926 – Umstände, Legitimation, Konzeption. S. 95–141. **Autoritäre Regime in Ostmittel- und Südosteuropa 1919–1944.** Herausgegeben von Erwin Oberländer in Zusammenarbeit mit Rolf Ahmann, Hans Lemberg und Holm Sundhausen. Paderborn-München-Wien-Zürich: Schöningh, 2001. 697 S.

Regionė, nusidriekusiame tarp Baltijos ir Balkanų, vadinamame Vidurio Rytų ir Pietryčių Europa, tarpukario laikotarpiu egzistavo dvylika nepriklausomų valstybių, kurios susikūrė atskilusios nuo imperinių didžiųjų valstybių. Jos atsirado, kai keitėsi pasaulinės raidos konjunktūra, visuotinai imti propaguoti pasaulio demokratizacijos principai. Savaime suprantama, jog naujosios šalys pasirinko demokratinę valdymo santvarką. Nepaisant šios daug žadėjusios valstybių demokratinės raidos pradžios, prieš prasidedant Antrajam pasauliniam karui regione buvo belikusios tik dvi šalys, neatsisakiusios demokratinės santvarkos: Suomija ir Čekoslovakija. Višose kitose demokratiją pakeitė autoritarinis režimas. Transformacija nuo demokratinio-parlamentinio vystymosi pagrindų į autoritarizmą dėl įvairiausių priežasčių iki pat mūsų dienų išties nebuvo sulaukusi pakankamo tyrinėtojų dėmesio. Daugiausia tai lėmė nusistovėjusi nepalanki politinė ir mokslinė konjunktūra. Po sovietinės sistemos žlugimo aptariamo regiono šalys ėmėsi istoriniu požiūriu antrojo demokratijos kūrimo bandymo. Kuo labiau šis procesas išibėgėja, kuo labiau jam angažuojamasi, proceso eigoje susiduriant su nesėkmėmis, kliūtimis, tuo labiau domimasi pirmojo demokratijos kūrimo proceso žlugimo priežastimis. Todėl autoritarizmo fenomeno mokslinis tyrimas mūsų dienomis įgauna aktualią politinę dimensiją. Dėl istorinių priežasčių aptariamų problemų nagrinėjimu gyvai domimasi Vokietijoje. Būdamą ekonomiškai pajėgi ši šalis ėmėsi tiek finansinės, tiek ir mokslinės iniciatyvos tiriant autoritarizmo fenomeną. 1993 m. rudenį įvyko Volkswageno fondo rengta mokslinė konferencija, kurioje dalyvavo istorikai iš Vidurio Rytų ir Pietryčių Europos šalių. Joje buvo apžvelgti šios temos tyrimai, suformuluotos naujų tyrimų kryptys ir numatyta darbų koordinacija tarp atskirų šalių mokslininkų. Kuriant bendrą projektą pirmiausia buvo orientuojamasi į akademinį jaunimą. Konferencijos medžiaga buvo publikuota 1995 m. Rytų Europos istorijos instituto prie Mainco J. Gutenbergo vardo universiteto išleistame leidinyje. Po to Volkswageno fondo užsakytų tyrimų bendra tema „XX amžiaus Europos diktatūros“ kontekste Vidurio Rytų ir Pietryčių Europos šalių mokslo ir istorijos tyrimo įstaigoms buvo išsiųstas raštas, kviečiantis įjungti į bendrą autoritarizmo aspektų tyrimo projektą. Rašte buvo suformuluotos aštuonios temos, tiksliau kryptys, kuriomis buvo kviečiama dirbti. Jos suskirstytos į dvi grupes. Pirmoji vadinosi „Autoritarinių režimų prielaidos ir reprezentantai“. Į ją įėjo temos: „Paruošimas ir iššaukiantys faktoriai“,

„Reprezentuojantys sluoksniai“, „Legitimacija“, „Konceptai“. Antroji – „Vystymosi procesas“. Ją sudarė „Autoritarinio režimo garantai“, „Institucinės ir personalinės priemonės“, „Politinio ir dvasinio elito reakcija“, „Akceptavimas ir atmetimas visuomenėje“. Į raštą atsiliepė vienuolikos šalių mokslininkai. Remdamiesi suformuluotomis tyrimo kryptimis, jie parengė ir pateikė savo darbus, kuriuose dažniausiai apjungė po keletą tiriamų autoritarizmo aspektų. Iš viso projekto įgyvendinime dalyvavo septyniolika bendradarbių. Ne vienerius metus besitęsusio projekto rezultatu ir tapo aptariama knyga, kurios pavadinimas lietuviškai skambėtų „Autoritariniai režimai Vidurio Rytų ir Pietryčių Europoje 1919–1944“.

Glaustai jau atkartojome leidėjų mintis, pateiktas knygos įžangoje. Jos puikiai nusako šio daugeliu aspektų solidaus leidinio vokiečių kalba atsiradimo aplinkybes ir nagrinėjamos problemos esmę bei bendrais bruožais apibūdina knygos turinį. Konkretizuodami pastarąjį momentą paskytume, jog knygoje nagrinėjami Vengrijos, Lenkijos, Lietuvos, Latvijos, Estijos, Slovakijos, Albanijos, Rumunijos, Bulgarijos, Graikijos, Jugoslavijos, Serbijos ir Austrijos (išimties tvarka) istorijos bruožai. Leidinį sudaro dvi dalys, dalijimas į kurias išoriškai grindžiamas regioniniu principu: pirmoje, pavadintoje „Vidurio Rytų Europa“, aptariami Vengrijos, Lenkijos, Austrijos, Slovakijos ir trijų Baltijos šalių reikalai; antroje – „Pietryčių Europa“ – Albanijos, Bulgarijos, Graikijos, Rumunijos, Jugoslavijos ir Serbijos raidos bruožai. Tačiau skirstymas į du didelius regionus turi daug gilesnę prasmę, kurią knygos leidėjai deklaruoja jau įžanginiame žodyje skaitytojams. Teigiama, jog Vidurio Rytų Europos diktatūros kilo iš demokratijos krizės, o Pietryčių Europoje jos išsivystė iš priešdemokratinio laikotarpio santykių palikimo (p. X). Tuo lyg norima pasakyti, jog Pietryčių Europoje tarpukaryje demokratijos išvis nebūta, arba geriausiu atveju jos pradmenys buvę žymiai silpnesni nei Vidurio Rytų Europoje. Tas pats taikoma ir Vengrijai, kurioje autoritarizmas įsitvirtino iškart po sovietinės valdžios nuslopinimo 1919 m. Vidurio Rytų Europos diktatūros apibrėžiamos kaip „prezidentinės“, o Pietryčių – kaip „karališkosios“ (remiantis diktatorių titulais). Beje, apie pačius terminus. Terminui „autoritarinis režimas“ knygos įžangoje vartojamas sinonimas „nacionalinė diktatūra“. Nusakant autoritarizmo esmę remiamasi vokiečių politologo Juano Linzo apibrėžimu, kuris teigia, jog autoritarizmas – „politinė sistema su apribotu, neatsakingu pliuralizmu, be išdirbtos ir vadovaujančios ideologijos, tačiau su suformuotu mentalitetu, be ekstensyvaus arba intensyvaus politinio mobilizavimo, išskyrus šio proceso užuomazgas, ir kurioje vadas ar atsitiktinė maža grupė vykdo valdžią viduje formaliai apytiksliai apibrėžiamose, tačiau faktiškai teisingai nusakomose ribose“ (p. VIII). Čia pat perteikiama paties J. Linzo mintis, jog pastarasis apibrėžimas autoritarizmą ryškiau atskiria nuo demokratijos nei nuo totalitarizmo. Todėl knygos leidėjai pasitelkia kito politologo Karlo Dietricho Bracherio nuomonę apie autoritarizmo ir totalitarizmo (į pastarąją sąvoką įeina komunizmas,

nacionalsocializmas ir fašizmas) skirtumus. Pastarojo autoriaus tvirtinimu, pagrindinis skirtumas glūdi ideologiniame aspekte – autoritarizmo ideologai nei kokybiškai, nei kiekybiškai nepaverčia veiksminga pagrindinės totalitarizmo aksiomos: visiško politinio ir dvasinio vado, tautos ir partijos tapatumo fikcijos arba mistifikacijos. Pagal K. D. Bracherį, ribotos ideologijos vaidmuo, vieningos partijos bei dvasinio – politinio visuomenės mobilizavimo trūkumas ir skiria autoritarizmą nuo totalitarizmo.

Apžvelgiamoje knygoje, tiksliau, straipsnių rinkinyje pirmiausia natūraliai atkreipia dėmesį lietuviška tematika. Autoritarizmo tyrimo projekte Lietuvai atstovauja ir atitinkamus jos istorijos bruožus tyrinėja Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto direktorius dr. Raimundas Lopata, žinomas ir kaip aktyvus Lietuvos istorijos instituto bendradarbis. Jo darbas „Autoritarinio režimo atsiradimas Lietuvoje 1926 – aplinkybės, legitimacija, koncepcijos“ jau vien išoriniu, struktūriniu požiūriu formuoja visapusiško, struktūriškai išbaigto ir giliai apmąstyto tyrinėjimo įspūdį. Trumpai pristatęs esmę autorius pereina prie lietuviškojo autoritarizmo istoriografinės situacijos aptarimo, paliečia „autoritarizmo“ sąvoką ir formuoja tyrimo problemą, susidedančią iš dviejų dalių: 1. Kada (ir kaip) susvyravo 1920–1926 m. demokratinis režimas, kad į jo vietą galėjo ateiti autoritarinis A. Smetonos režimas? 2. Kokia legitimacijos forma ir kokia valdymo koncepcija 1926–1940 m. Lietuvoje buvo lemiamą? Toliau atskirą straipsnio dalį autorius skiria teoriniam temos nagrinėjimui. R. Lopata išryškina struktūralistinės ir į procesą orientuotos autoritarizmo analizių savitumus ir deklaruoja savo darbe taikąs abu šiuos analizės būdus. Mokslininkas įrodo, jog iš 1926 m. gruodžio 17 d. valstybės perversmo kilęs režimas nebuvo statiškas, tuo pačiu politinio režimo kaita neapsiribojo vien minėta data. Egzistavo keletas autoritarizmo formavimosi stadijų, perėjimas nuo demokratijos į autoritarizmą nebuvo aštraus, radikalaus pobūdžio, o režimo pabaigoje (prieš 1940 m.) netgi pastebima lyg ir tam tikrų grįžimo prie demokratijos apraiškų. Prieš pradėdamas gilintis į režimo pasikeitimo aplinkybes, R. Lopata apžvelgia Lietuvos valstybės raidą nuo pat jos susikūrimo 1918 m. Manau, kad būtent šioje straipsnio dalyje (prieš pradėdamas gilintis į visas perversmo peripetijas) labai vykusiai paminėtas lietuvių ir lenkų konfliktas dėl Vilniaus. Kaip žinia, lenkai, užimdami Vilnių, konflikto neišsprendė, lietuvių ir lenkų santykiai pateko į aklavietę, tarptautinė bendruomenė pasirodė bejėgė išspręsti šį klausimą. Pastebėta, jog po šių įvykių opozicija lengvai sužlugdydavo Lietuvos valdžios pastangas rasti bendrą sprendimą su lenkais, eksploatuodama nacionalinių interesų išdavystės galimybę (p. 106). Autorius nesistengia per daug plėtoti šio akcento, trumpai konstatuodamas, jog susidariusia padėtimi buvo patenkintos Vokietija ir Sovietų Rusija. Vertėtų atkreipti dėmesį, ką visa tai reiškė giliau. Šalies viduje, turint omenyje paminėtą opozicijos ir valdžios trintį, tai kūrė bereikalingą, tuo

pačiu ir labai stiprų destabilizacijos, vadinasi, ir demokratinės santvarkos silpnumo elementą. O pažvelgus per geopolitinę prizmę, ryškėja dar labiau pribloškiantis vaizdas. Neišspręstas lietuvių ir lenkų konfliktas reiškė rusenantį ir nesantaikos židinį, kuris lengvai galėjo įsiliepsnoti nauju karu ne tarp potencialių priešininkų, bet tarp sąjungininkų. Nes tuo pat metu, kaip atskleidžia ne vieno gerai žinomo istoriko tyrinėjimai, demokratijai atstovaujančios Vakarų šalys dėjo dideles pastangas būtent iš Vidurio Rytų ir Pietryčių Europos šalių grandinės sukurti vadinamąjį sanitarinį barjerą arba kordoną nuo Baltijos iki Juodosios jūros, atriojant iš Vokietijos ir Sovietų Rusijos kylančius nestabilumo šaltinius. Tie patys tyrinėjimai rodo, jog projektas galėjo būti visai sėkmingai realizuotas, tačiau vienoje vietoje „grandys nesukibo“ ir savaime aišku kurioje...

Apžvelgiamo rinkinio tyrinėjimai vieningai teigia, jog viena iš svarbiausių autoritarinių režimų šiame regione susiformavimo prielaidų buvo gresiantis pavojus pačiai valstybių egzistencijai ir, kaip parodė vėlesni įvykiai, bijota ne be pagrindo. Nesuradusios bendros kalbos dėl vieningos saugumo sistemos šalys užsisiklėdė savyje, ėmė kliautis tik vidiniu potencialu, kurį, atrodė, geriausiai gali mobilizuoti autoritarinio tipo režimas... Dabar tegalime tik spėlioti, kaip būtų pakrypusi Europos istorija, jei būtų buvusi sudaryta minėta valstybių sąjunga. Tačiau akivaizdu, jog visais atvejais tai būtų buvęs autoritarinius poslinkius silpninęs veiksnys. Turint tai omenyje, lietuvių ir lenkų konfliktą bendraregioninės autoritarizmo kilmės tyrinėjimų kontekste tektų atskirai ir ypatingai akcentuoti. Tokio tipo projekte, koks pateikiamas apžvelgiamoje knygoje, tai galėtų būti realizuota bendru lietuvių ir lenkų susitarimu, netgi bendru tyrimu, susitarus dėl istorinių vertinimų.

Grįžtant prie R. Lopatos teksto dar reikėtų pasakyti, jog tyrinėdamas režimo kaitą ir autoritarizmo tarpukario Lietuvoje istoriją bei stengdamasis atsakyti į aukščiau minėtus tyrimo problemos klausimus, autorius nuosekliai laikosi deklaruotų tyrimo principų. Tyrimo svorio centrui tenkantis pagrindinis tekstas skaidomas į tris darbo pavadinime atsispindinčias dalis, jų pabaigose pateikiamos savotiškos išvados-santraukos, palengvinančios skaitytojo darbą. Tekstas nuoseklus ir dinamiškas. 1926 m. perversmo tema apskritai lietuvių istoriografijoje užima ypatingą vietą. Daugelis lietuvių autorių nesugebėjo paslėpti savo politinių simpatijų, pasidavė emocijoms, todėl nukentėjo atliktų tyrinėjimų objektyvumas. Malonu pažymėti, jog šiuo atveju R. Lopatos straipsnis yra išimtis ir tai vertintina kaip tam tikras reikšmingas žingsnis į priekį mūsų istoriografijoje. Kaip rodo nuorodos, autorius pasinaudojo itin dideliu kiekiu įvairiakalbės literatūros, tarp jų ir teorinės. Rašant darbą susintetinta, apdorota ir įvertinta daug įvairiausio pobūdžio koncepcijų, idėjų ir nuomonių, tai ypač padidina atlikto darbo vertę. R. Lopata savo tyrime reaguoja į istoriko Zenono Butkaus Rusijos archyvuose atrastus gana sensacingus faktus apie Lietuvos opozicijos rėmimąsi sovietų pinigais, iškart po jų atskleidimo sukėlusius

spaudos ir visuomenės susidomėjimą. Prisiminsime, jog Z. Butkaus straipsnis „Jei opozicija gauna paramą iš svetur...“ buvo išspausdintas „Kultūros barų“ žurnalo 1995 m. 8–9 numeriuose. Atrodo, jog Z. Butkaus atrasta medžiaga sudomino ir privertė koreguoti tam tikrus Vidurio Rytų Europos autoritarinių režimų kilmės versijų bruožus ne tik Lietuvos istorikus. Mūsų apžvelgiamas straipsnių rinkinys sukomponuotas taip, kad kiekviena iš dviejų jo dalių prasideda savotišku prezidentinio ar karališkojo autoritarizmo tyrinėjimus sintetinančiu, būdingiausių tų autoritarizmų bruožus išryškinančiu straipsniu. Vokiečių istorikas, vienas iš apžvelgiamo rinkinio sudarytojų Erwinas Oberländeris prezidentinius autoritarizmus apibendrinančiame straipsnyje kaip tik mini Z. Butkaus iškeltus faktus (p. 6). Iš E. Oberländerio straipsnio sužinome, jog 1999 m. estai savo šalies istorijoje atrado tarpukaryje buvusių analogiškų rėmimosi sovietų pinigais faktų.

Norėtume atkreipti dėmesį į vieną E. Oberländerio straipsnio pastraipą, kurioje jis užsimena apie Suomijos ir Čekoslovakijos – šalių, kurios išvengė autoritarizmo, santvarkos bruožus. Šiose santvarkose minėtas istorikas atranda, kaip jis vadina, autoritarizmo „priemaišų“ (ypatingas prezidento vaidmuo Suomijoje po 1918 m. pilietinio karo, neformalus penkių stipriausių Čekoslovakijos partijų vadovų komitetas, sprendęs reikalus už parlamento nugaros). Tačiau apibendrinamas abiejų šalių santvarkų bruožus istorikas pabrėžia akivaizdžiausią – stiprią vykdomąją valdžią, jos pirmenybę prieš kitas valdžios šakas, ypač prieš parlamentą. Ryškėja, jog to labiausiai reikėjo aptariamų tarpukario šalių visuomenėms, tai geriausiai atitiko laikotarpio situaciją. Juk ir iš R. Lopatos tyrimo akivaizdžiai matoma itin suaktualėjusi, Lietuvos politinius sluoksnius ir visuomenę jaudinusi vykdomosios valdžios stiprinimo būtinybė. Dar daugiau – autoritarizmo įdiegimas nebuvo vienkartinis bei savitiksliis aktas, jis buvo bent pradžioje plėtojamas palaipsniui, etapais, atsižvelgiant į tai, kiek praeitas etapas sustiprino vykdomąją valdžią. Trumpai tariant, demokratijos ydoms taisyti buvo pasirinktos nedemokratinės priemonės, kurios ilgainiui tapdavo vis labiau savitikslių, daugeliu aspektų ėmė prasilenkti su pačiais demokratijos principais. Kaip rodo E. Oberländerio piešiamas vaizdas, šalių, formaliai įvardijamų kaip demokratinės ir kaip autoritarinės, neskyrė jokia ryški ir gili praraja, greičiau galėtume teigti, jog jas siejo daug bendrų bruožų. Paprastai visų jų vadovai vienokiame ar kitokiame vizijose šalių ateitį matė tik demokratinėje santvarkoje. Tik vieni jų išvelgė priemones demokratijai „gydyti“ pačioje demokratijoje, kiti – autoritarizme. Konstantino Pätso pavyzdys Estijoje rodo, kokia čia buvo trapi ir atsitiktinė demokratijos ir autoritarizmo skiriamoji linija (ko vertas vien jau faktas, jog perversmas ten įvykdytas siekiant užkirsti kelią tam tikrų visuomenės jėgų pastangoms sustiprinti vykdomąją valdžią). Kartu Estijos pavyzdys – geriausia iliustracija požiūriui, jog tyrinėtojo, kuris nori pažinti ir perprasti autoritarizmo reiškinio esmę, veikimo

mechanizmą ir specifiką, o ne vien lengvai klijuoti etiketes pagal išorinius ir formalius požymius, laukia ypač sunkus ir sudėtingas uždavinys. Gali būti, jog istorikas įvertins ir susumuos visus jo dispozicijoje esamus argumentus už ir prieš, o tas svarbiausias veiksnys, nulėmęs autoritarizmo išsigalėjimą ar ne, taip ir liks neatrastas, glūdęs kur nors už istorijos mokslo ribų, psichologijos ar sociologijos terpėje. Situacijoje efektyviai galėtų pagelbėti istoriko suformuluota kokia nors ne visai tradicinė įžvalga, kurią būtų galima plėtoti gilesnių tyrimų linkme. Todėl ir norėjome atkreipti dėmesį į E. Oberländerio paliestą vykdomosios valdžios reikšmės fenomeną Vidurio Rytų Europoje. Preliminariai manytume, jog platesnis šio fenomeno klausimų kompleksas tyrimas leistų naujai ir suprantamiau pažvelgti į tarpukario politinę sistemą, taip pat ir į autoritarinius režimus. Šiam tikslui nebūtų pakenkęs ir išsamesnis Suomijos bei Čekoslovakijos reikalų aptarimas lyginamosios analizės aspektu mūsų apžvelgiamame rinkinyje.

Norėtusi išsakyti keletą minčių dėl apžvelgiamos knygos struktūros bei periodizacijos. Pirmoji knygos dalis „Vidurio Rytų Europa“ baigiama Liubomiro Liptako straipsniu, kuriame nagrinėjama Slovakijos Respublikos sistema 1939–1945 m. Datos priverčia dar kartą žvilgtelėti į viso rinkinio pavadinimą. O jis skamba taip: „Autoritariniai režimai Vidurio Rytų ir Pietryčių Europoje 1919–1944“. Dvelkteli kažkokiu neskoningumu medžiagos komponavime. Skaitome antros dalies straipsnių pavadinimus: Bulgarija 1919–1944 m., Graikija 1936–1941 m., Rumunija 1938–1944 m. Pagaliau Milano Ristovičiaus straipsnis: „Generolas M. Nedičius – diktatūra, kolaboravimas ir patriarchalinė Serbijos visuomenė 1941–1944“. Čia jau norisi prieštarauti. Vokiečių nacistinės kariuomenės okupuojama ir pilietinio karo liepsnose skendinti Serbija nors ir formaliai, tačiau vienoje gretoje su ramia ir savimi patenkinta tarpukario Estija? Visos valstybės, turinti akivaizdžiai platų palaikymą visuomenėje autoritarinė valdžia vienoje gretoje su tam tikros siauros visuomenės dalies karo sąlygomis iškeltu lyderiu – svetimšalių kolaborantu, turinčiu abejotiną valdžią netgi tariamai kontroliuojamoje valstybės dalyje? Šiuo aštriai atrodančiu pastebėjimu mes išreiškėme tik išorinį išpūdį ir jokių būdu nenorėjome teigti, jog, sakysim, temų apie Slovakiją ar Serbiją 1941–1944 m. nereikėjo įtraukti į rinkinį. Tiesiog laikytumės nuomonės, jog šiuo atveju nė nekeičiant viso rinkinio pavadinimo vietoj dviejų jo dalių, reikia trijų; trečiojoje ir aptarti įvykius po 1939 m. Priešingu atveju, kaip jau minėjome, formuojasi išpūdis, jog 1939 m. cezūra knygos sudarytojams nieko nereikia. Tarsi, sakysim, 1939 m. Slovakija atsirado natūraliai, savaime po Čekoslovakijos subyrėjimo be išorinių jėgų įsikišimo. Lyg aplinkinių šalių vidinės raidos visai neveikė faktas, jog 1939–1940 m. neliko Lenkijos ir Pabaltijo valstybių. Tarsi likusiose autoritarinėse valstybėse režimai galėjo sau toliau lyg niekur nieko ramiai rutuliotis veikiami vien vidinių aplinkybių. Nesinori tikėti, jog aptariama knygos struktūra susiformavo vokiečių

istorikams siekiant užmaskuoti tikrąjį Vokietijos vaidmenį nagrinėjamuose procesuose po 1939 m., greičiau tikėtina, jog knygos struktūra susidėstė remiantis pasirinktais išoriniais, techniniais kriterijais. Tuo tarpu apie 1939 m. cezūrą pasakytina tiek, jog tai buvo tam tikra riba, skirianti dvi epochas; lūžis įvairiomis prasmėmis tiek materialioje, tiek ir dvasinėje plotmėje. Nors akivaizdu ir tai, jog kaip iki, taip ir po 1939 m. išoriškai, struktūriškai vaizdas dar galėjo atrodyti nepakitęs ir tai gali būti rimtas pagrindas neišskirti 1939 m. datos tyrinėjimuose tų šalių, kurių iškart dar nepalietė Europą užgriuvusio karo problemos. Tačiau ir ten jau buvo įvykęs lūžis visuomenės mąstyme, požiūryje į supančią aplinką, tad ką jau bekalbėti apie tiesiogiai karo paliestas šalis. Nors mokslinių tyrimų apie karo sukeltus pokyčius dvasinėje sferoje akivaizdžiai trūksta, tačiau pokyčius liudija visa to meto žmonijos kūrybinė veikla. Šis lūžis, manytume, daug reikšmingesnis, nei ankstesni prezidentinių bei karališkųjų režimų skirtumai. Grįždami prie aptariamų knygos struktūros ir siūlydami į teorinę trečią dalį iškelti Slovakijos 1939–1945 m. ir M. Nedičiaus režimo Serbijoje istoriją, ten pat pasigestume ir vienlaikių M. Nedičiaus režimui Dražos Michailovičiaus vadinamų „četnikų“ (antivokiškų nekomunistinių pajėgų jugoslaviškų serbišku pagrindu), Josifo Tito (vėlesnio Jugoslavijos ilgamečio diktatoriaus) komunistų judėjimų, taip pat kaip ir M. Nedičiaus kolaborantai kontroliavusių tam tikrą Serbijos dalį, analizės. Čia taip pat pasigendame Ante Paveličiaus vadinamosios „ustašių“ valdžios Kroatijoje analizės. Visų šių kelių sumintų darinių analizės į apžvelgiamos knygos struktūrą nėra įtrauktos. Į eventualią trečią dalį įtrauktume ir generolo Iono Antoneskaus diktatūros Rumunijoje 1940–1944 m. analizę.

Visi išsakyti pastebėjimai jokiū būdu nemažina straipsnių rinkinio vertės. Jie galėtų būti vertinami kaip tiesiog paabejojimai sau arba suformuluotos kryptys, kuriomis kai kuriais aspektais galėtų būti tobulinami tokios tematikos ir pobūdžio tyrinėjimai. Apskritai tomas pernelyg platus ir solidus, kad jį galėtume visapusiškai išnagrinėti ir apžvelgti šioje recenzijoje. Tikimės, jog jis sulauks atidesnio autoritarizmo tyrinėtojų Lietuvoje dėmesio. Ir pabaigai norėtusi palinkėti, kad apžvelgtas darbų rinkinys būtų išverstas į lietuvių kalbą ir taptų prieinamas plačiajai visuomenei.

Edmundas G i m ž a u s k a s

* * *

1385 m. rugpjūčio 14 d. Krėvos aktas. (Lietuvos užsienio politikos dokumentai. XIII–XVIII a. Tyrinėjimai). Sudarė Jūrātė Kiaupienė. Vilnius: Žara, 2002. 144 p.: iliustr.

Pirmajai naujos dokumentų publikacijos serijos knygai pasirinktas kontroversiškai vertinamas 1385 m. Krėvos sutarties aktas. Leidinio sudarytoja Jūrātė Kiaupienė klausia: ar iš tikrųjų Lietuvos didysis kunigaikštis Jogaila Krėvoje sudarė uniją su Lenkija, ar tai XIX–XX a. istorikai sukūrė Krėvos unijos koncepciją? Ieškant atsakymo į šį klausimą publikacijoje ne tik skelbiamas pats aktas, bet ir aptariama jo tyrimų istorija, pateikiamos naujausios Lietuvos tyrinėtojų išvados bei interpretacijos nagrinėjamu klausimu.

Leidinių sudaro dvi dalys: tekstai ir tyrinėjimai. Pirmojoje dalyje publikuojami keturi šaltiniai: 1385 m. Krėvos akto originalas, 1445 m. atliktas jo nuorašas, Krokuvos katedros kalendoriaus įrašas apie į Krokuvą atvykusius Skirgailos vadovaujamus pasiuntinius prašyti Jogailai Jadvygos rankos ir Jono Dluogošo (Jan Długosz) pasakojimas apie minimus įvykius. Šaltiniai publikuojami (publikaciją parengė Eugenija Ulčinaitė ir Rūta Čapaitė) išsaugant originalams būdingą rašybą ir skyrybą. Taip pat pateikiamos Krėvos akto bei jo nuorašo faksimilės ir visų dokumentų vertimai į lietuvių kalbą.

Tyrinėjimų dalį sudaro atskiri straipsniai. J. Kiaupienė („1385 metai, Krėva: pasiklydę tarp tikrovės ir mito“) apžvelgia jau kone 200 metų truncančias istorikų diskusijas, atkreipdama dėmesį, kad nemažai lemia išankstinės tyrinėtojų nuostatos, tendencingai pakreipiančios tyrimus. J. Kiaupienės nuomone, nagrinėjamo dokumento negalima vadinti sutartimi – tai greičiau Jogailos patvirtinimas pasiuntinių pažadams, išsakytiems prašant Jadvygos rankos. S. C. Rowellas („Krėvos aktas: diplomatijos ir diplomatikos apžvalga“) bando suprasti viduramžių diplomatiją ir išsiaiškinti Krėvos akto vietą joje, ironiškai pastebėdamas, jog „aktas kritikuojamas iš esmės dėl to, kad jis nėra toks, koks jis iš tikrųjų nėra“. Jo nuomone, nagrinėjamas dokumentas tėra „pasiuntinių susitarimą“ arba „derybas dėl vedybų“ patvirtinantis tekstas. Edmundas Rimša („1385 m. Krėvos akto antspaudai“) aptaria prie dokumento buvusius ir dingusius 5 antspaudus, priklausiusius Jogailai, Skirgailai, Kaributui, Vytautui bei Lengveniui. Tyrinėtojo nuomone, 1837 m. pirmą kartą publikuoti 3 prie akto išlikę Kaributo, Vytauto ir Lengvenio antspaudai tikrai buvo ir nėra jokio pagrindo kalbėti apie klastotes. R. Čapaitė („1385 m. rugpjūčio 14 d. Krėvos akto ir 1445 m. nuorašo raštas“) išsamiai nagrinėja šaltinius paleografiniu aspektu ir apibendrindama teigia, jog abiejų dokumentų grafika atitinka aptariamais laikotarpiais vartotą ir nėra prielaidų teigti, jog šaltiniai galėtų būti suklastoti.

Tad remdamasi atskirų sričių specialistų tyrimų išvadomis, J. Kiaupienė pabai-goje daro išvadą, jog Krėvos aktas yra originalus autentiškas dokumentas, tačiau ne

tarpvaldybinė ar tarpdinastinė sutartis, o viso labo vedybų ratifikacijos aktas. Skaitytojai – tiek profesionalai, tiek neistorikai – galbūt sutiks ne su visais tyrinėtojų teiginiais, tačiau diskusijose juk ir gimsta tiesa...

Raimonda R a g a u s k i e n ė. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kancleris Mikalojus Radvila Rudasis (apie 1515–1584 m.). Vilnius: Seimo leidykla, 2002. 447 p.: iliustr.

Lietuvos istorikai nelepina skaitytojų iškilų asmenybių biografijomis. Todėl studija apie vieną iškiliausių LDK valstybininkų kanclerį Mikalojų Radvilą Rudą nusipelno dėmesio. Kaip pabrėžia pati autorė, Radvilos „gyvenimo istorija reikšminga aiškinantis ir daugelį svarbių XVI a. LDK istorijos problemų, t. y. mikroistorinis tyrimas praverčia makroistoriniam tyrimui“. R. Ragauskienė savo studiją įvardija kaip personalinę istoriją ir stengiasi į savo personažą pažvelgti tik tokioje kontekstinėje aplinkoje, kuri padeda atskleisti jo veiksmus.

Darbą sudaro penki skyriai: „Radvilos Rudojo gyvenimo aprašymas“, „Radvilos Rudojo klientai“, „Radvilos Rudojo latifundija“, „Radvila Rudasis ir religija“, „Didiko pasaulio vaizdas“. Juose autorė siekė atskleisti kuo įvairiapusiškesnį kanclerio paveikslą. Radvilos gyvenimo aprašymas skaitytojams pateikiamas chronologiškai nuosekliai, taip, autorės nuomone, parodomas didiko individualumas – „pateikiant tam tikru gyvenimo momentu Radvilai iškilusias problemas ir jo pasirinktus sprendimo būdus“. Reikia pastebėti, kad, koncentruodama dėmesį į atskiro asmens veiklą, autorė turi galimybę užčiuopti ir bendresnius procesus. Aptardama kanclerio klientus, ji parodo neformalios valdžios struktūrą teikiamas galimybes ir neišvenigiamus individo socialinius ryšius su kitais visuomenės nariais. O aptariant Radvilos santykius su Bažnyčia skaitytojui suteikiama informacijos apie Reformacijos proceso Lietuvoje bruožus. Žinios apie kanclerio turėtas latifundijas, autorės nuomone, gali atskleisti pajamų bei išlaidų ritmiškumą, naujovių taikymą ir taip dar labiau individualizuoti Radvilą LDK didikų grupėje. Atrodo, kad skyriuje „Didiko pasaulio vaizdas“ pateikiama informacija, artima jo gyvenimo aprašymui, tačiau autorė jau „Įvade“ akcentuoja, jog „bandyta suprasti didiką ‘iš vidaus’, t. y. nustatyti labiau automatines nekaip išmąstytas nuostatas, atspindinčias pagrindinę jo veiklą“, kuria R. Ragauskienė laiko valdžią ir hierarchiją bei turta.

Nemažą darbo dalį sudaro priedai, kuriuos rengiant reikėjo nemažai pastangų. Čia rasime Trakų vaivadijos pareigūnų 1551–1566 m. sąrašą, Radvilos Rudojo klientų (jie suskirstyti į karaliaus sekretorius, centrinius LDK pareigūnus, Radvilos

tarnautojus, žemionis ir šlėktą) biogramas, didiko latifundiją sudariusių valdų aprašus, atskirus korespondencijos egzempliorius, viso Radvilos gyvenimo itinerariumą. Darbe atskleista medžiaga apibendrinama „Išvadose“, o visa tai papildo literatūros bei šaltinių sąrašas ir asmenvardžių rodyklė.

Aivas R a g a u s k a s. Vilniaus miesto valdantysis elitas XVII a. antrojoje pusėje (1662–1702 m.). Vilnius: Diemedis, 2002. 480 p.: iliustr.

Studijoje, paremtoje rankraščiniais Vilniaus miesto istorijos šaltiniais (miesto archyvo dokumentais, pirklių bendrijos archyvu, bažnytinių metrikų knygomis, religinių brolių veiklą atspindinčiais dokumentais, vyskupijos konsistorijos teismo knygomis bei kitais dokumentais), autorius imasi prozopografiniu bei mikroistorijos metodu tyrinėti naują Lietuvos istoriografijoje temą. A. Ragauskas akcentuoja, kad jo darbe nagrinėjama socialinę grupę galima vadinti tik valdančiuoju elitu, mat patricijų luomui susidaryti Vilniuje trūko politinių, ekonominių ir visuomeninių priedaidų. Valdančiajam Vilniaus elitui autorius priskiria šiuos municipaliteto narius: suolininkus, suolininkų teismo raštininkus, tarėjus, burmistrus, vaitus. Jie 1568 m. privilegija buvo nobilituoti ir taip tapo lygūs bajorams, tačiau sudarė atskirą socialinę grupę, kurios kolektyvinį portretą ir pristato skaitytojams tyrinėtojas.

Ižangoje išsamiai aptaręs darbo problemą, temos tyrimus bei naudotus šaltinius, darbo chorologiją, tikslus ir metodus, A. Ragauskas savo darbą skirsto į keturias dalis. Pirmojoje dalyje „Savivaldos institucijos“ autorius kalba apie suolininkų teismą, tarybą, magistratą, vaitus, t. y. tas miesto savivaldos institucijas, kurioms priklausę asmenys formavo valdantįjį Vilniaus elitą. Antrojoje dalyje „Valdančiojo elito kolektyvinė biografija“ pateikiamas apibendrintas Vilniaus valdančiojo elito paveikslas, kuris atskleidžiamas per 103 atskirų pareigūnų biografijos detales. Šiame skyriuje kalbama apie municipalinės karjeros vingius ir perspektyvas, valdančiųjų socialinę, tautinę ir teritorinę kilmę, religinę priklausomybę, giminystės įtaką, miesto valdančiojo elito turtingą padėtį, profesinę sudėtį ir išsilavinimą.

Trečiojoje dalyje „Valdančiojo elito reikšmė mieste ir valstybėje“ atskleidžiama privilegijuota miesto magistrato pareigūnų padėtis, miesto institucijų santykiai su kitomis miesto bei valstybės institucijomis: Vilniaus pirklių bendruomene, vyskupija ir kapitula, bažnyčiomis, įvairiais valstybės pareigūnais ir net Lietuvos Vyriausioju tribunolu. Galiausiai aptariama galimybė miesto magistrato nariams siekti tolesnės karjeros karaliaus rūmuose, bažnyčios ir vienuolynų struktūrose, didikų dvaruose ir panašiai.

Ketvirtojoje dalyje „Valdančiojo elito gyvenimo būdas“ kalbama apie Vilniaus magistrato narių gyvenimo būdą: rezidencijas, dalyvavimą miesto religiniame gyve-

nime, vedybas ir laidotuves, drabužius ir ginklus. Autorius pastebi, kad jo nagrinėtos socialinės grupės nariai gerai suvokė savo išskirtinumą ir neretai jį pabrėždavo.

Darbą praturtina priedai, kuriuose pateikiami Vilniaus valdančiojo elito narių bei atskirų pareigūnų sąrašai, vaito priesaikų pavyzdžiai ir kita. Išvadose autorius teigia, jog „valdantysis elitas iš kitų miestiečių išsiskyrė privilegijuota padėtimi, užmunicipaline karjera bei mentalitetu. O 1568 m. nobilitacinė privilegija buvo svarbiausias teisinis aktas, paveikęs ne tik socialinę ir politinę valdančiojo elito padėtį, bet ir buitines bei kultūros ypatybes“.

Lietuvos magdeburginių miestų privilegijos ir aktai. T. 3: Kėdainiai. Sudarė Antanas Tyla. Vilnius: LII leidykla, 2002. 610 p.

Trečiajame solidžiam „Lietuvos magdeburginių miestų privilegijų ir aktų“ tome spausdinama vieno iš stambesniųjų XVI–XVIII a. LDK magdeburginių miestų – Kėdainių – istoriją nušviečianti medžiaga. A. Tylos įvadiniam straipsnyje „Kėdainių magdeburginio miesto teisių ir valdymo raida“ apžvelgiama Kėdainių miesto savivaldos istoriografija. Autorius atkreipė dėmesį ir į tai, jog „nepakankamai ištirtą ankstyvąjį, rašytinių šaltinių neturintį Kėdainių gyvenvietės raidos etapą, kai kuriuos buitines bei urbanistinius miesto bruožus pastaruoju metu praturtino Kėdainiuose atliekami archeologiniai tyrimai“. Toliau glaustai, tačiau pakankamai išsamiai supažindinama su Kėdainių priklausomybe nuo pirmųjų paminėjimų Hermano Wartbergės kronikoje 1372 m. iki pat XVIII a. vidurio. Pagrindinis dėmesys čia skiriamas Radviloms, kurių nuosavybe miestelis tapo prieš 1447 m. – Kazimieras Jogailaitis jį už nuopelnus dovanojęs Radvilai Astikaičiui – ir su pertraukomis priklausė jiems iki 1819 m.

Apžvelgdamas Kėdainių miesto raidą A. Tyla daug dėmesio skyrė miesto aukštesniems magdeburginių teisių suteikimo, akcentuodamas, jog prielaidas jam augti sudarė palanki padėtis: vieškeliai iš Vilniaus ir Kauno į Šiaulius ir Rygą bei Raseinius ir Prūsiją, o taip pat – Nevėžio vandens kelias. Jau tuomet miestelyje ėmė kurtis pirkliai bei amatininkai. 1590 m. suteikus magdeburgines miesto teises, kurios ne kartą buvo papildytos ir praplėstos, Kėdainių raida suaktyvėjo. Prie to prisidėjo ir Radvilos, ypač Jonušas ir Boguslavas.

Nemažai informacijos pateikiama apie miesto ir dvaro santykius, savivaldos institucijas ir pareigūnus, pristatomi Kėdainių miesto savivaldos istoriją atskleidžiantys šaltiniai iš magistrato archyvo, Kėdainių dvaro archyvo, evangelikų reformatų Kėdainių bendruomenės archyvo ir panašiai.

Didžiąją leidinio dalį užima šaltinių publikacija, apimanti 257 dokumentus ir 1590–1795 m. laikotarpį. Tai labai įvairūs dokumentai: nuo pirmosios magdeburgines

teises suteikiančios privilegijos, smulkių miestiečių prašymų dyaro savininkams ar įvairių miesto gyvenimą reguliuojančių potvarkių bei nuostatų iki 1795 m. Rusijos okupacinės valdžios pranešimo, jog Kėdainių magistrato veikla sustabdoma. Dokumentai skelbiami originalo kalba – daugiausia lenkų, tačiau yra dokumentų ir lotynų (valdovų privilegijos) bei vokiečių kalbomis. Greta pridamos pakankamai išsamios dokumentų anotacijos lietuvių kalba. Leidinyje pateikiama apie 20 įvairių dokumentų nuotraukų.

Keturi Gotfrydo Ostermejerio rankraščiai: skiriama Gotfrydo Ostermejerio 285-osioms gimimo ir 200-osioms mirties metinėms. Sudarė Vilija Gerulaitienė. Vilnius: LII leidykla, 2002. 160 p.: faks. (Historiae Lituaniae Fontes Minores, d. 3).

Iš neturtingos odininko šeimos kilęs ir visą gyvenimą turėjęs užsidirbti pragyvenimui, Gotfrydas Ostermejeris (Gottfried Ostermeyer, 1716–1800) mokslinei ir literatūrinei veiklai atsidėjo būdamas beveik 60 metų, tačiau spėjo nuveikti išties nemažai. Jis domėjosi istorija ir etnografija, mitologija bei lietuvių kalba, rengė ir leido lietuviškus religinius leidinius. G. Ostermejeris tyrinėjo prūsų kilmę, kalbą, tikėjimą ir papročius, tačiau didžiausias jo darbas – 1793 m. Karaliaučiuje išleista „Pirmoji lietuviškų giesmynų istorija“. Nemaža dalis spausdintų G. Ostermejerio veikalų jau sulaukė tyrinėtojų dėmesio, tačiau rankraštinis palikimas prieinamas sunkiau. „Historiae Lituaniae Fontes Minores“ sąsiuvinyje publikuojami keturi vokiški G. Ostermejerio rankraščiai: straipsnis „Istorinė žinia apie lietuvišką Bibliją“, papildymai jo paties veikalams „Kritiškos pastabos apie senųjų prūsų religijos istoriją“ bei „Mintys apie senuosius Prūsų žemės gyventojus“, laiškas A. J. Penzeliui ir galiausiai G. Ostermejerio taisyta ir įvertinta Liudviko Rėzos į lietuvių kalbą versta antroji Dovydo psalmė. Pastarajam dokumentui įžanginį tekstą „Gotfrydo Ostermejerio taisyta Liudviko Rėzos į lietuvių kalbą versta Dovydo psalmė“ parašė Liucija Citavičiūtė.

Vilija Gerulaitienė parengė visų keturių rankraščių faksimiles, transkribuotus tekstus ir vertimą į lietuvių kalbą. Svarbu, kad tyrinėtoja sugebėjo tiksliai nustatyti, jog kai kurie rankraščiai, anksčiau kėlę tam tikrų abejonių, yra neabejotini G. Ostermejerio autografa. Išsamiam straipsnyje „Gotfrydas Ostermejeris ir jo lituanistiniai rankraščiai“ V. Gerulaitienė apžvelgia G. Ostermejerio gyvenimą ir mokslinę veiklą bei išsamiai pristato publikuojamus tekstus ir laiškus, jų atsiradimo aplinkybes. Pastebėtina, jog publikuojami tekstai susiję su ankstesniais mokslininko veikalais. Štai „Istorinė žinia apie lietuvišką Bibliją“ tęsia 1786 m. išleistuose „Apmąstymuose apie naujojo lietuviško giesmyno projektą“ išsakytą ketinimą pateikti sukauptas pastabas, kaip taisyti lietuviškąją Bibliją. Tokį savo sumanymą G. Ostermejeris atidėjo kone dvidešimčiai metų dėl aštrios jo parengto giesmyno kritikos.

1775 m. išleistos „Kritinės pastabos apie senųjų prūsų religijos istoriją“, o 1780 m. – „Mintys apie senuosius Prūsų žemės gyventojus“ taip pat sulaukė nemažai kritikos, todėl leidinyje spausdinami papildymai minėtiesiems veikalams yra tarsi tų diskusijų taša. Laiške J. A. Penzeliui G. Ostermejeris dėsto savo kritišką požiūrį į lietuviškas dainas ir ragina pastarąjį atsisakyti sumanymo jas publikuoti.

V. Gerulaitienė teigia, jog į pirmą vietą reikėtų iškelti G. Ostermejerio indėlių tyrinėjant Prūsijos ir Mažosios Lietuvos gyventojų kultūrą, lietuvių kalbą. Publikuojama dalis negausaus jo rankraštinio palikimo pateikia naujų žinių apie mokslininko veiklą.

Motiejus Valančius Žemaičiuose: Plungės bažnyčios vizitacija 1850 metais. Sudarė ir parengė D. Kaunas, iš lenkų kalbos vertė B. Mikalionienė, iš lotynų kalbos vertė O. Daukšienė. Vilnius: Seimo leidykla, 2002. 79 p.

Pristatydamas Plungės bažnyčios vizitacijos 1850 m. dokumentus, leidinio sudarytojas D. Kaunas pabrėžia, jog dėl duomenų gausumo ir įvairumo tikrinimo (vizitacijos) aktai šiandien laikomi labai svarbiu konkrečios, kartais gana didelės vietovės ar regiono tikybinės, socialinės, ekonominės ir demografinės raidos istorijos šaltiniu. Publikuojami dokumentai, tiesiogiai susiję su Motiejaus Valančiaus konsekracija vyskupu, įvykusia 1850 m. vasario 24 d. Mat po jos vizitacijų reguliarumas ir reikšmė ypač išaugo, o pats vyskupas vizitacijas vykdė iki tol neregėtu mastu.

Publikuojamame šaltinyje gausu Plungės miesto istoriją ir miestelėnų dvasinį gyvenimą atspindinčių duomenų. Skaitytojas turi galimybę susipažinti su bažnyčios ir klebonijos pastatų apibūdinimu, jų būkle, statybos data, fundatoriais bei statytojais. Smulkiai aprašomi bažnyčioje esantys altoriai ir kita maldos namų įranga, bažnytinių apeigų reikmenys ir rakandai, turimas sidabras, bažnytinės knygos, net varpai, vargšų prieglauda, kilnojamasis ir nekilnojamasis ūkio turtas, pajamos ir išlaidos. Keletas eilučių skiriama parapijos mokyklėlei, kuri apibūdinama kaip „prieglaudoje skirtas kambarys, kur renkasi mokytis mokiniai“. Minimas paskutinis dirbęs mokytojas ir mokinių skaičius. Atskirai įvardijami visi parapijos kaimai, kuniagai, altaristos, bažnyčios patarnautojai, net špitolės gyventojai. Publikaciją praturtina ir popiežių Benedikto XIV (1750 m.) bei Pijaus VI (1783 m.) lotyniški atlaidų suteikimo dekretų nuorašai.

Publikuojamo dokumento pabaigoje yra paties Motiejaus Valančiaus rašytos išvados. Jose Vyskupas ne tik apibūdino savo atliktas ganytojiškas priedermes, bet ir nurodė, ką skubiai turi atlikti parapijos valdytojas: pirmiausia – pasirūpinti savo paties griūvančiais namais, stropiai užlaikyti bažnyčią ir uoliai aukoti mišias, tarp jų – tris sykius per metus – už bažnyčios fundatorių ir donatorių sielas.

Turinys: S. C. Rowell. Dynastic Bluff? The Road to Mielnik, 1385–1501; Jolita Sarcevičienė. A Vessel of Sins Full of Virtues: The Ideal Image of the Female in Occasional Writings of the Grand Duchy of Lithuania in the Late Sixteenth and Early Seventeenth Centuries; Grigorijus Potašenko. The Old Believers and Society in the Grand Duchy of Lithuania in the Eighteenth Century: Religious Tolerance and Its Causes; Vytautas Merkys. Bishop Motiejus Valančius, Catholic Universalism and Nationalism; Rima Praspaliauskienė. Crime Born of Shame and Fear; Edmundas Gimžauskas. The Belorussian Factor in the Genesis of the Modern Lithuanian State, 1915–1917.

Šeštajame Lietuvos istorijos instituto anglų kalba leidžiamo tęstinio leidinio numeryje skelbiami šeši straipsniai. S. C. Rowellas savo straipsnyje kalba apie 1501 m. Melnike paskelbtos LDK ir Lenkijos unijos sutarties raidą nuo pat 1385 m. Jis akcentuoja dinastinę Jogailos bei jo sūnaus Kazimiero teises į abiejų valstybių sostus. J. Sarcevičienė, analizuodama žmonos vietą šeimoje, santykius su vyru ir vaikais, moters vietą religinėje bendruomenėje ir elgseną mirties akivaizdoje, nagrinėja aptariamojo laikotarpio proginiuose tekstuose atsiskleidžiančius didikės socialinius vaidmenis. G. Potašenka aptaria sentikių vietą LDK visuomenėje, pagrindinį dėmesį fokusuodamas į tolerancijos šiai savitai socialinei grupei priežastis ir teigia, kad jos buvo susiję tiek su sentikių tikėjimo priimtinumu LDK gyventojams, tiek su bendresnėmis demografinėmis bei politinėmis vietos problemomis, vietinių gyventojų mentalitetu. V. Merkys savo straipsnyje pateikia tam tikrą Motiejaus Valančiaus biografinį eskizą, kuriame užsienio skaitytojams pristato pagrindines šio iškilaus asmens biografijos ir veiklos gaires. R. Praspaliauskienė, nagrinėdama 85 moterų, kaltinamų savo kūdikių nužudymu, teismų bylas, straipsnyje teigia, jog tokius nusikaltimus inspiravo ne moterų žiaurumas, o socialinės priežastys: baimė, gėda, skurdas ar negatyvi visuomenės reakcija į vienišą moterį su kūdikiu. Gana naują Lietuvos istoriografijoje temą nagrinėja E. Gimžauskas. Savo straipsnyje jis teigia, jog Lietuvai atkuriant valstybingumą, atsirado lietuvių ir baltarusių inteligentijos bendros politinės veiklos užuomazgos, kuomet baltarusiai palaikė etnografinį valstybingumo modelį. Tačiau santykiečiai nutrūko po Rusijoje įvykusios Vasario revoliucijos ir baltarusiams ėmus reikalauti visos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorinio valstybingumo.

Taip pat šiame numeryje spausdinamos knygų recenzijos bei anotacijos, straipsnių anotacijos, 2000 m. gintų daktaro disertacijų pristatymai. Česlovas Laurinavičius pristato naują tyrimų programą „Lietuva II Pasaulinio karo metais“.

Anotacijas parengė Jolita Sarcevičienė